

STÓRIA SARDA E DE SU SÀRRABUS

EDADI SPANNIOLA

**UFÌTZIU LÌNGUA SARDA
DE SU SÀRRABUS**

REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA
REGIONE AUTONOMA DELLA SARDEGNA

PROGETU FINANTZIAU DAE SA LEI 482/1999 E SA L.R. 22/2018

TULIS ANNUALIDADI 2023/2024

BIBLIOGRAFIA

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

T. Pili, *Il Medioevo nella Sardegna sud-orientale*

M. Brigaglia, *La Sardegna Tutta la Storia in mille domande*

Lia Secci Piras, *Quirra Storia del castello e della contessa Violant*

Daniele Vacca, *Le torri costiere del Regno di Sardegna: costruzione, danni e restauri*

M. Rassu, *Guida alle torri e forti costieri*

Istituto Nazionale di Geofisica e Vulcanologia, *Quaderni di Geofisica n.163/2020, La sismicità storica dell'isola senza terremoti*

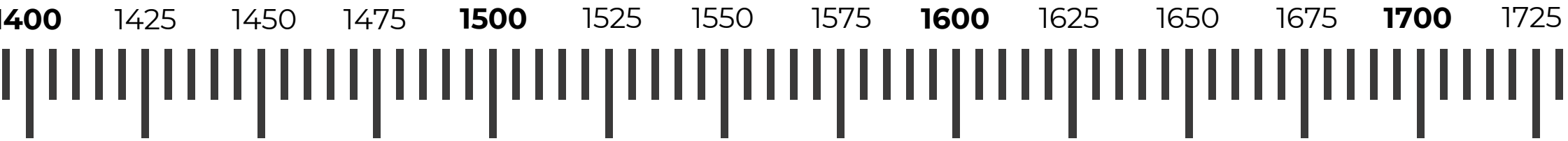
M. E. Gottardi, *Governare un territorio nel Regno di Sardegna Il marchesato di Quirra. Secoli XIV-XIX*

wikipedia.org

medas imàginis funt pigadas dae internet

operadori autori de custu materiali: Danilo Melis

CRONOLOGIA

IS ÒRRTIMAS GHERRAS
(1420-1478)

SA SEGUNDA CUNVOCATZIONI DE IS CORTES (1421)

A pustis de s'acabbu difinitivu de Arbarée, su rei **Alfonso V** boliat lompi a lestru a s'apaxadura cumpria de sa Sardìnnia, e tandu **cunvocat is Cortes** po torrai a organizai su stadu. Custas funt is fainas:

Fernando II de Aragón en su trono enmarcado por dos escudos con el emblema del Señal Real de Aragón. Frontis de una edición de 1495 de las Constituciones catalanas

- **sminguadura de is funtzionis de sa Procuradori Arriali** (figura istituia dae *Fernando I* su 01/06/1413, cun cumpetèntzia de amministratzioni ordinària e straordinària asuba de su patrimoniu de su rennu): custu **non podiat prus infeudai nudda sena de licèntzia arriali**;
- **rèvoca de s'òbbligu de residèntzia a is baronis**, imoi podiant pigai domicìliu in citadi e si ndi podiant andai a biri finas in is **stadus de terramanna**;
- Sa **Carta de loch sardesca** (cussa de Arbarée) est annoada e **aplicada a totu su territòriu feudali** de su rennu, fora de is citadis arrégias. In totu s'edadi spanniola dd'ant a mudai e **cunformai a is istituzionis** de su rennu e at a balli fìncias a s'arribbu de is Savoja in su 1720, candu totus is normas de deretu privau, penali e processuali ddas ant a arremprasai cun cussas de su rennu nou e ant a abarraì vàlidas scèti is normas de costummu de sa sociedadadi de sartu. **S'abrogatzioni cumpria acuntessit su 31/12/1827 cun s'imbuca de su Codice Feliciano.**

S'arresurtau de custas fainas est s'**afortiadura de is baronis.**

S'ACABBU DE IS DÓRIA (1448)

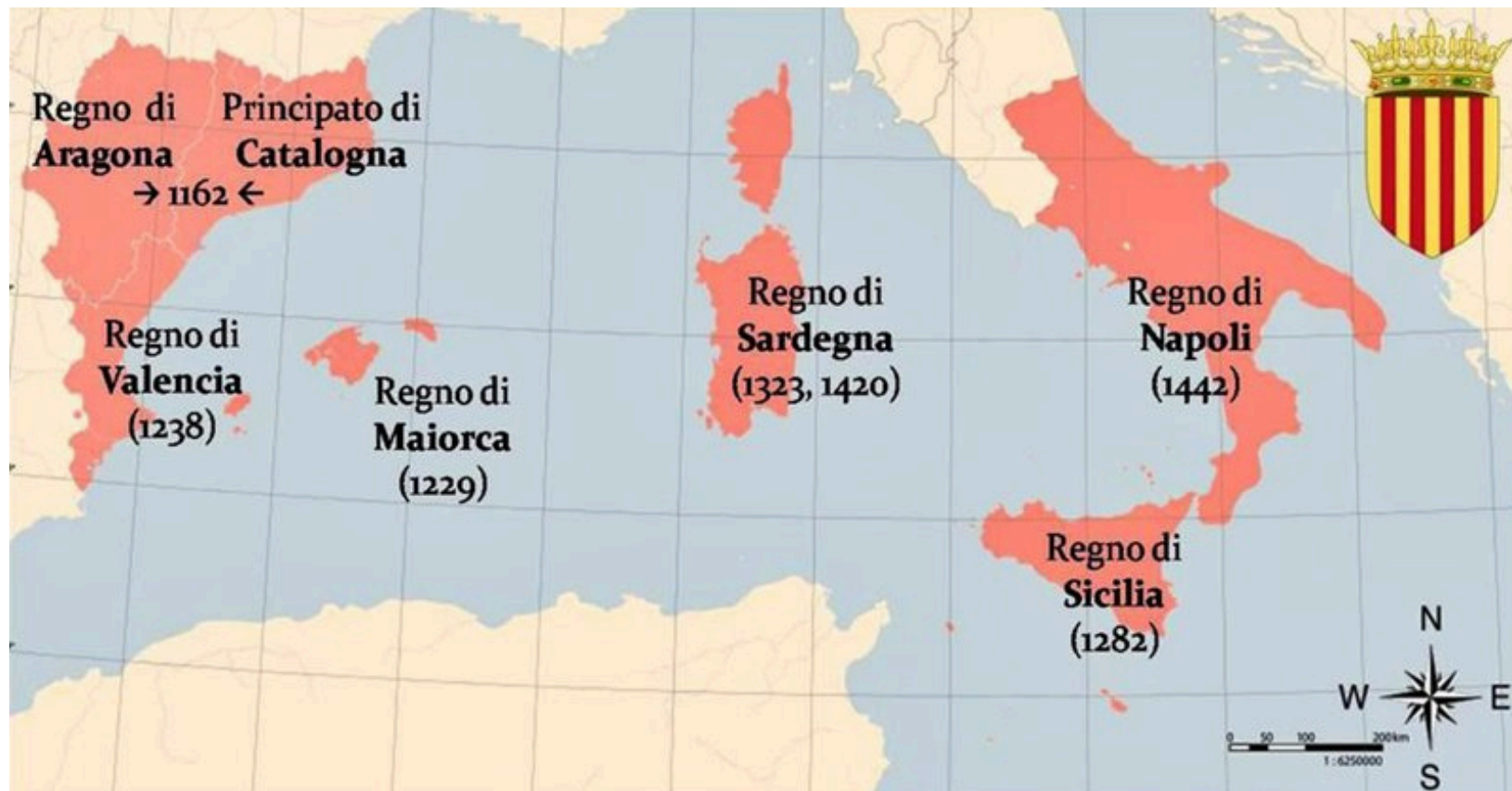

Is burghesus de Monteleone iant lassau su casteddu e su burgu oramai sciuscias e si furiant aposentaus 10 km prus atesu fundendi **Biddanoa Monteleone**

A pustis de s'**acabbu de Arbarée** su bisu de **Nicolò Dória**, fillu de Branca Dória e grandu antiaragonesu, furiat cussu de **pesai unu dominàriu suu intra de Monteleone e Castelgenovese**. In su 1421 conchistat **Casteldória**, in manu a is aragonesus, e fait pesai s'avalotu antiaragonesu de sa pobulatzioni de Monteacutu e Logudoru. Sa situatzioni si fùrriat candu **is aragonesus conchistant** (a pustis de 2 annus de assédiu) e sciùsciant **su Casteddu de Monteleone in su 1434**. *Nicolò* si fuit e s'inserrat in **Castelgenovese** chi deretu assédiat is aragonesus. Su casteddu furiat abbrovendau dae is genoesus de Bonifàciu. A s'acabbada, in su **1448**, gràtzias a un'acórdiu mediau dae Gènoa, **Nicolò cedit Castelgenovese** (chi dae ingui a innanti pigat su nòmini de Casteddu Aragonesu) in càmbiu de una **pensioni** po bivi (obbligatoriamente) in **Tàtari**.

S' "ABSENTISMO ITALIANO" DE ALFONSO V

Alfonso V est nodiu po su grandu cóidu suu po cumpriri su **progetu imperialisticu** de Aragona (conchista de su Rennu de Nàpuli in su 1443) ma a su matessi tempus po su **disinteressu in is chistionis internas de is rennus**, nodiu cumentu **absentismo italiano**. **Andi gosai de custa situatzioni funt is feudatàrius** chi, intra de su 1420 e su 1440, iant otènniu grandus cumpeténtzias juditziàrias e, pruschetotu, s'**allodiatzioni**, est a nai s'achisitzioni de su deretu de ereditarietà (*baron*→*heretat*) e de alienatzioni de su féudu. In prus is baronis furiant arrennéscius a imbucai in su **spoil-system** de governu. Est in custa situatzioni de strapoderiu feudali chi nascint is **bandos: trivas e gherras intra de is baronis**.

CAPÌTULUS DE GRÀTZIA DE CIRRA (30/04/1450)

Su conti de Cirra **Jaume Carròs** (r. 1428-1469) iat emanau is **Capìtulus de Gràtzia**, un'**arregorta de totus is privilégius e franchìgias cuncédias a is vassallus de Ollasta e Sàrrabus**, scritus e firmaus in *Castel de Càller* su 30 de abrili 1450 e cunfirmaus a pustis dae su rei *Alfonso II*. Sa cuncessioni de is Capìtulus furiat perpétua e irrevocàbbili.

Custus furiant is privilégius prus de nodu:

- difiniat su tanti de **500 lliures** a s'annu de réndidas de donai a is feudatàrius;
- arregulàt sa **libbertadi de movimentu de is vassallus e de is cummércius** insoru, is **deretus de pastura** e s'arrespetu de is territórius intra de una bidde e s'àtera;
- donàt **garantzias** a is sùdditus **contras a is abusus in s'amministratzioni** de sa justìtzia, in sa coberantza de déximas e manchìtzias;
- **garantiat su smendamentu** po dannus fatus dae ofitzialis a bestiàmini e terrenus.
- donàt deretu a is vassallus de interвени in s'**eletzioni de is capitanus de su Juigau** (de aici ddi narànt ancora a su territóriu, dae su 1258) **e de is 5 juraus** cun deretu de controllu asuba de is infratzionis e s'aplicatzioni de is penas.

SA PEDRA MAJORI

Un'àtera de is arrégulas de is Capìtulus de Gràtzia previdiat chi, **in ocasioni de is bisitas a is féudus**, su rapresentanti de su feudatàriu (nomenau ancora *judike* o **podatàriu**), fachessit **juramentu de mantenni e arrespetai is Capìtulus**, a pustis de ai tocau cun sa manu dereta is Cuàturu Evangélius. Su juramentu si faiat **in pitzus de sa Pedra Majori**, in sa forada de Cirra, e si naràt in cadelanu:

“...iura à nostre Senyor Deu, è als sancts quatre Evangelis per la man drete de aquell, corporalment tocats. Que los precedents Capitols graties et privilegis tendra è servarà, è tenir è servir fara, è contra aquells no rindra, ni venir fara, sots les penes en dita capitulació contengudes.”

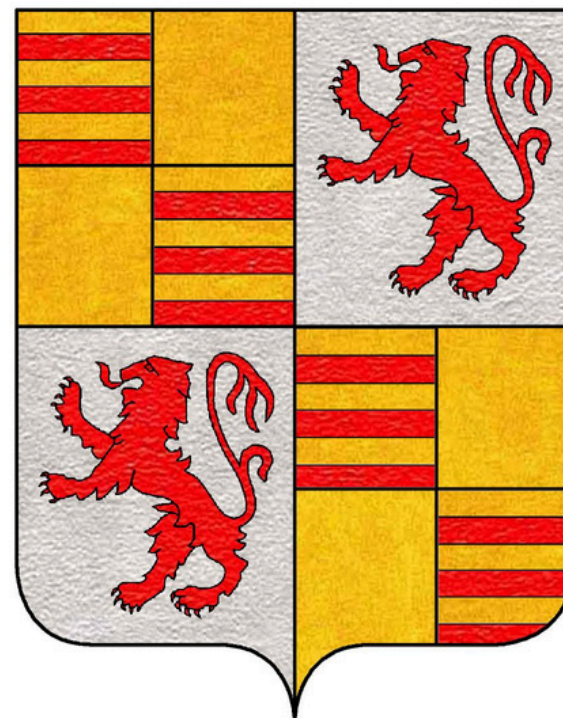

BANDOS

Su *bando* prus nodiu in Sardìnnia est cussu intra de is duus areus prus poderosus de su tempus: is **Cubello** (marchesus de Aristanis) e is **Carròs** (contis de Cirra). In su **1454** acuntessit **su primu scórriu** poita su conti *Jaume Carròs* iat ocupau su sartu de Monti Digrara, intra de Uras e Aristanis, e tandu su marchesu Sarbadori Cubello-de Serra Bas, chi furiat meri de deretu de cussas terras, iat pediu s'interventu de su rei chi iat puniu a *Jaume* a pagai 20.000 ducaus de manchìtzia. Ma **intra de is duus areus nci furiat giai parìciu tìrria** po mori ca su babbu de *Jaume*, *Berenguer* III, iat cojau in su 1412 sa sorri de Sarbadori, *Beatrici*, ma giai in s'austu de su 1414 custa furiat morta in circustàntzias misteriosas e furiat sparéssiu finas su corpus, faendi ferenai parìciu is parentis suos. In prus, su conti, giai in s'atóngiu, si furiat torrau a cojai cun *Eleonora Manrique* una parenti de su rei de Castìllia

Siddu de su Marchesau de Aristanis

Siddu de s'areu de is Carròs

LIONARDU ALAGÒN VS CARRÒS

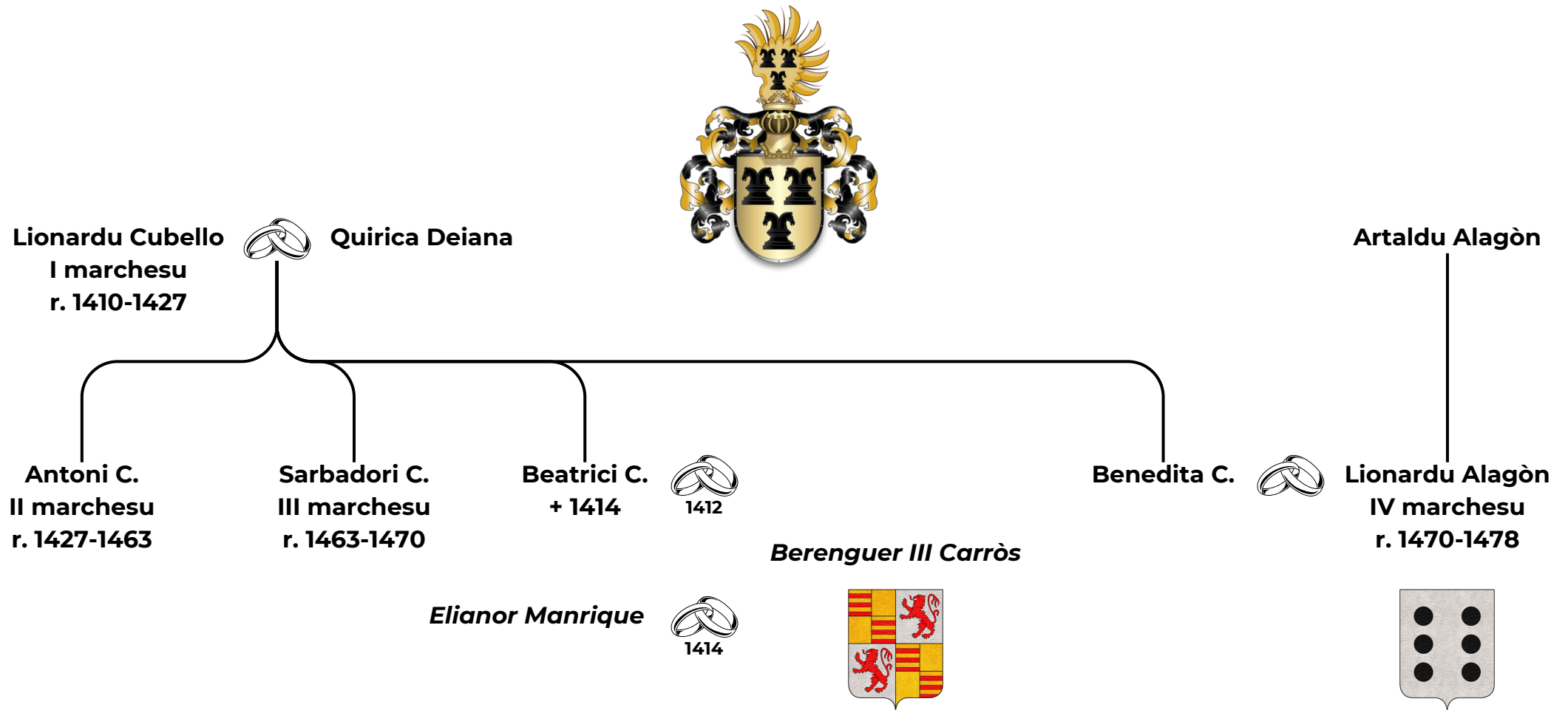
Lionardu Alagòn

IV Marchesu de Aristanis, Conti de su Gocèanu e Sennori de Pina de Ebro e Sàstago

Sa situatzioni mudat a lestru candu in su **1469** si mroxit **Jaume Carròs** e lassat s'ùnica filla ancora bia, **Violant**, asuta de s'amparu de su tziu Visurrei de Sardìnnia **Nicolau Carròs-Arbarée** (s'areu rivali de cussu de Cirra) chi dda fait cojai cun su fillu **Dalmau**, ponendi impari is duus areus. In su **1470** si mroxit **Sarbadori I Cubello-de Serra Bas** sena de fillus e lassat su marchesau, cun àutu testamentàriu, a su nebodi **Lionardu Alagòn**, fillu de sa sorri **Benedita** chi, a pustis de essi bessia de pari cun **Jaume** si furiat cojada cun **Artaldo Alagòn** (chi in su 1410 iat agiudau a Ghilelmu de Narbona a conchistai **Longonsardo**), ma **su visurrei Nicolau iat cuntestau sa sucessioni biendi in su fillu de Artaldo una minàcia a sa Corona**. Is duus areus deretus lompint a sa gherra.

GENEALOGIA DE IS CUBELLO E ALAGÒN

BATALLA DE URAS (14/04/1470)

Intra de su noti de su 13 e 14 abrili 1470 is duus esércitus si cumbatint in **campu abertu** a parti de Uras. Is **sardus** torrendi a aientai su **bisu de libbertadi**, aboxinendi “**Arbarée! Arbarée!**”, **aterrant s’esércitu aragonesu** de *Nicolau Carròs* chi adìtziu si sarbat.

Sa Battalla de Uras

Bilt 2019

PAXI E GHERRA

Unu primu **acórdiu de paxi** intra de Alagòn e Carròs si cumprit in su 1473, e **in su 1474 su rei Juan II arreconnoscit a Lionardu su deretu de sucessioni**. Ma luegus sa barrosia de su visurrei **Nicolau Carròs-Arbarée** (r. 1461-1478) iat torrau a ponni fogu a sa cuntierra. Perou custa borta **iat cumbintu a su rei a procedi contras a su marchesu Alagòn** cun s'acusa de maistadi lesiada e traitoria, pronuntziendi sa sighenti cundenna a morti e sa cunfisca de is féudus. Inderetura su rei iat stendiau, in su 1477, sa cundenna a totu s'areu de is Alagòn. **Sa gherra oramai furiat benienti**: Alagòn iat circau agiudu dae Gènoa e Milanu, chi perou no at a arriciri. Invècias Carròs iat otènniu trupas beni armadas dae is rennus de Sicìlia e Nàpuli asuta de Aragona.

Juan II

BATALLA DE MACUMERE (19/05/1478)

Sa **batalla definitiva** acuntessit in Macumere su 19 de maju de su 1478, s'ùrtima po is sardus. **Sa scunfita est totali. Alagòn si fuit** a Bosa, innui si imbarcat po sa Còrsica, ma su meri de sa barca, *Giovanni Saragozza*, ddu traixit e ddu intregat a s'ammiràliu aragonesu *Joan de Vilamarí*. In su interis **Nicolau imbucat in Aristanis e acabbat po sèmpiri su marchesau**. Su 6 de ladàmini **is aragonesus impresonant a Lionardu Alagòn in Xàtiva**, assoru de *Valencia*, innui s'at a mroxi su 3 de donniasantu de su 1494.

murali de ammentu in Macumere

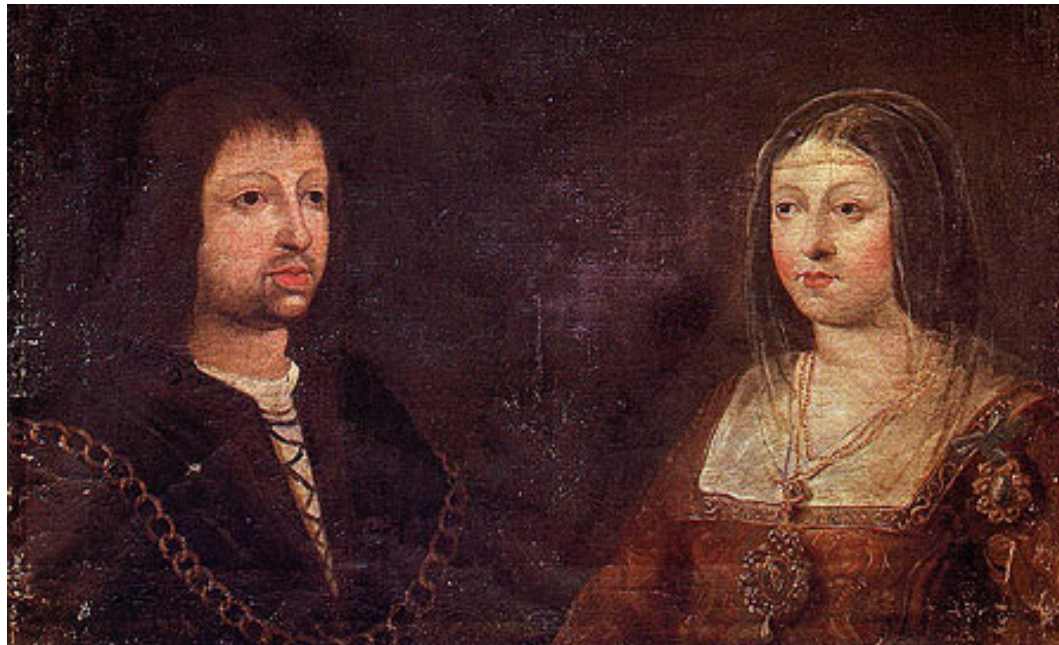
Castillo de Xàtiva

S'EDADI SPANNIOLA
(1469/1478-1720)

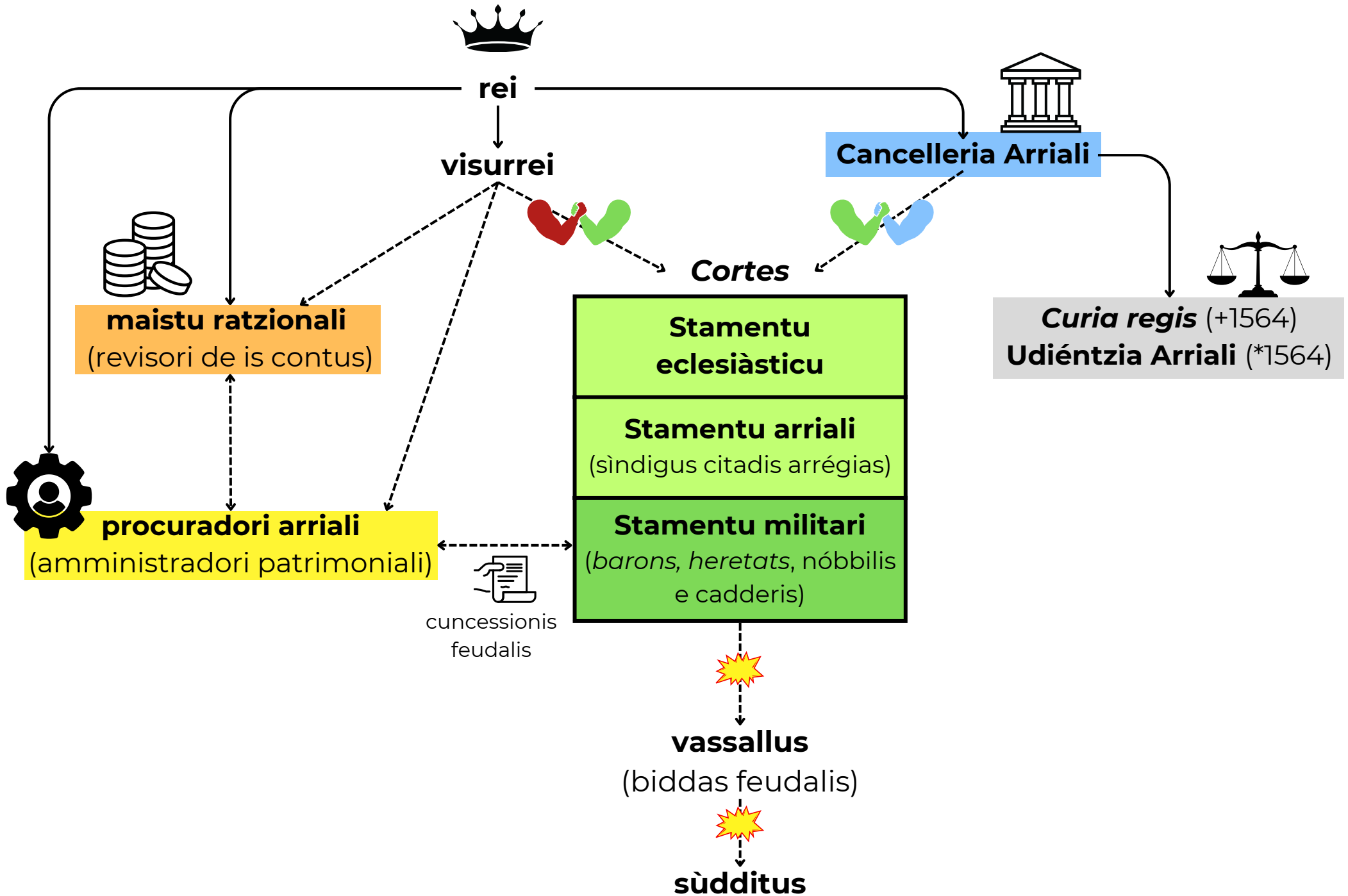
PARTI I

SU CUMENTZU DE S'EDADI SPANNIOLA E SA "REDREÇ"

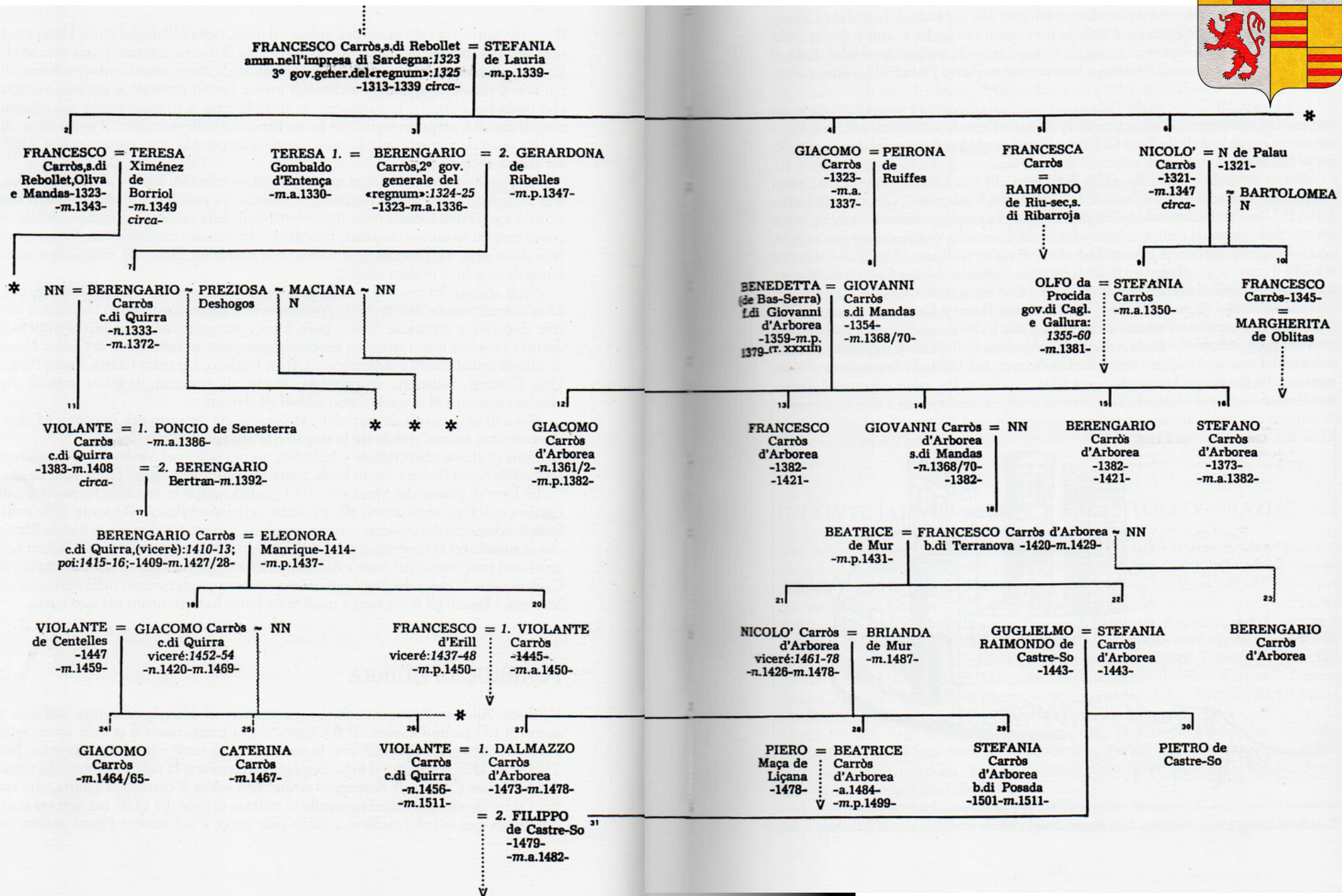
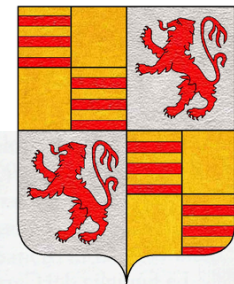
S'acabbu de is gherras in su **1478** intra de Carròs e Alagòn marcat su **cumentzu beru de s'edadi spanniola in Sardìnnia**, giai alientau dae **sa coja in su 1469 de Fernando II de Aragona e Isabel I de Castìllia**. Sa sociedadadi sarda oramai iat sbandonau in manera difinitiva is sestus juigalis e furiat integrada in is sestus istituzionalis e socialis spanniolus. Is reis católicus portant a innanti una **polìtica de arreformas amministrativas** nodia cumenti **redreç**, impunnada a eficientai s'atzioni amministrativa e de guvernu a médiu de un'acentradura de is poderius. Su programma si sviluppàt in tres àndalas: afortiadura de s'aparau burocràticu, patrimoniali e juditziàriu de su Stadu; sminguadura de su strapoderiu feudali; aterradura de is punnas autonomìsticas de is citadis. De aici perou s'ammànniant sèmpiri de prus is cuntierras intra de is cetus.

SOCIETADI E ISTITUTZIONIS DE S'EDADI SPANNIOLA

GENEALOGIA DE IS CARRÒS

Lia Secci Piras, Quirra Storia del castello e della contessa Violant

VIOLANT II CARRÒS

is casteddu de Santu Miali e de Cirra,
residèntzias de is contis de Cirra

Violant II Carròs furiat nàscia in su **1456**, filla de su conti de Cirra **Jaume Carròs** e de *Violant de Centelles*. Su contu tristu suu cumentzat a pustis de sa **morti de su babbu in su 1469**, candu, ancora pitia, dda lassant asuta de s'amparu de su **tziu**, su visurrei **Nicolau Carròs-Arbarée**. Su visurrei perou **nd'aprofetat e s'impossessat de sa sienda de sa neta**, in prus, in su 1471, **dda fait cojai cun su fillu Dalmau**.

A pustis de is gherras contras a Alagòn, in su **1478 si mroxint** prima **Dalmau**, in mesi de arxolas, e a pustis **Nicolau**, in mesi de idas. **Violant** oramai libbera e manna at a cumentzai unu **processu longu contras a s'areu de su tziu po si ndi torrai a fai meri de sa sienda sua**, andendi e benendi intra Catalùnnia e Sardìnnia, e medas bortas pedendi s'interventu de su rei **Fernando II**.

VIOLANT II CARRÒS

Casteddu de Barumele in una fotografia bécia

scurpidura in sa Catidrali de Abas

Sa vida sua, giai parìciu turmentada, est marcada dae **pérdidas** grais, cumentì a su segundu pobiddu **Felip de Castre So**, mortu in su 1482 e **is duus fillixeddus** mortus totus de is duus in su 1503. In prus, in su 1508, s'aciungit un'àteru fatu: *Violant* iat **cundennau** po abusu de poderiu e traitoria a su procuradori suu, **Juanni Castàngia**, predi de sa bidda de Bonòrtzoli. E **dd'iat fatu apicai coram populo** a una fentana de su palàtziu suu in **Abas** dae s'ofitziali Nigola Erigi de Zepera. In teoria cussa càusa spetàt a su foru eclesiàsticu.

Mancai is parentis de su mortu iant fatu sa *remissio* in is cunfrontas de sa contissa, **is nimigus suos iant aprofetau de su passu frassu de *Violant* po dda fai arrestai** in Casteddu (10/08/1509) e fai a manera chi su Stadu cunfischessit is proprietadis suas.

VIOLANT II CARRÒS

S'ùnica spera chi teniat furiat cussa de **circai s'agiudu de su rei**. Tandu, gràtzias a s'agiudu de *Onofre Torrelló*, si furiat **fuia dae su presoni de Sent Bancaç** po s'imbarcai concas a sa Spànnia. Cun sa delegatzioni sua furiat lómpia in Valladolid e iat atobiau a su rei, ponendisiddi a disponimentu suu. **Fernando II**, ascurtada sa contissa, **iat mandau su 28/09/1509 una litera a su visurrei po fai annullai totus is providimentus contras de Violant**. Ma in su interis, is nimigus suos iant gai fatu dannu e sa contissa s'agatat custringa a torrai a strubbai a su rei chi tandu emitit sa **senténtzia finali su 2 de martzu 1510**, libberendedda dae dónnia persighidura. Ma própriu a s'acabbu de cuss'annu **s'at a mroxi**, a 54 annus. *Violant* in su **testamentu** ponit a **Ramon de Centelles a erederu**. De aici at a **acabbai sa dinastia fuedali de is Carròs**. In prus, dae ingui a innanti, is contis de Cirra no ant a abbitai casi prus nudda su casteddu.

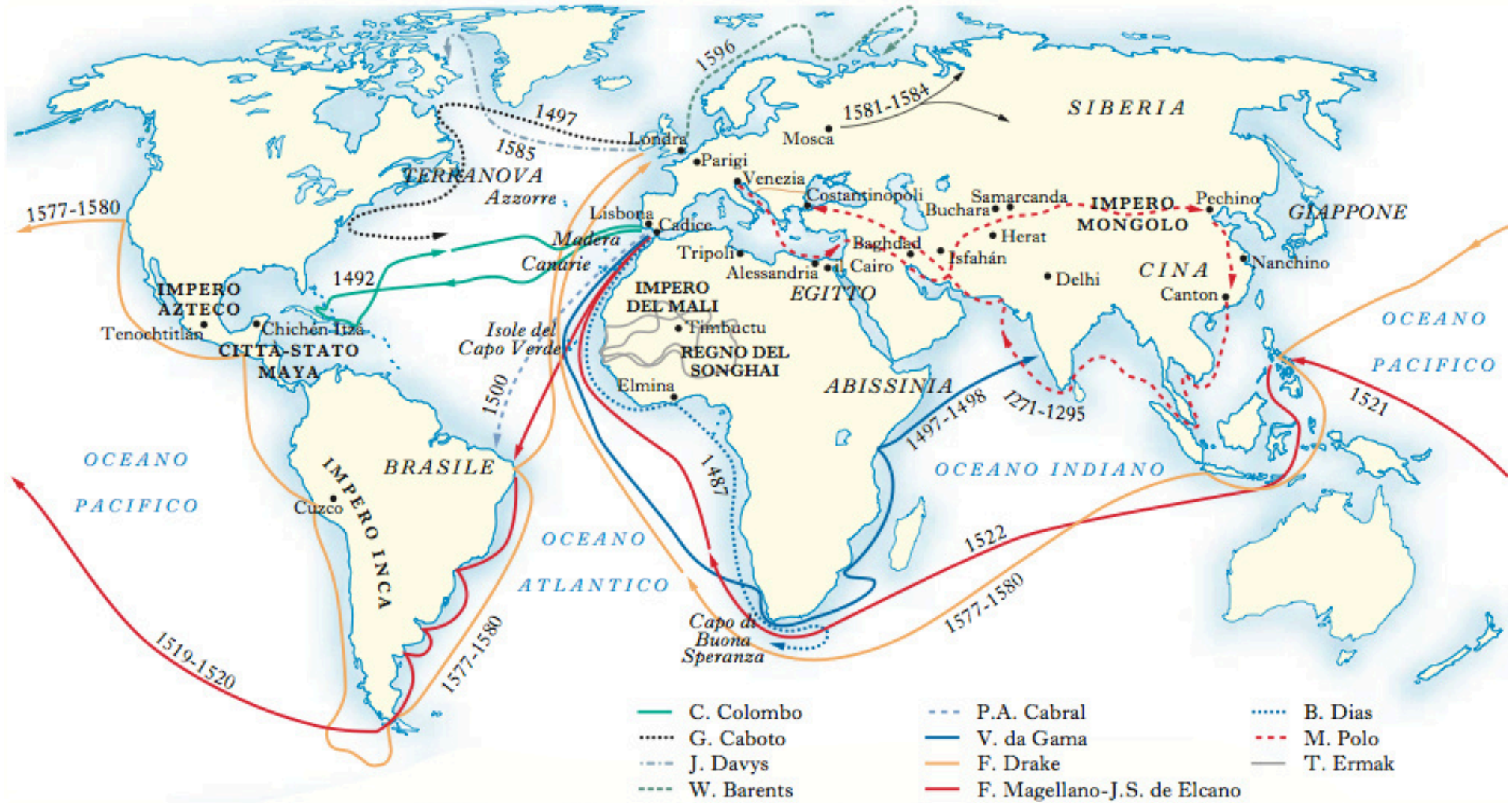

Sarcòfagu probbàbbili de *Violant Carròs*, ma forzis pertocanti prus che àteru a s'aba *Elianor Manrique*. Furiat allogau in sa Crésia de Santu Franciscu de Casteddu, capilla de s'areu de is Carròs, imoi est in Deximumannu.

A pustis de sa morti sua su rei at a pigai po esempru sa morti de su predi Castàngia proibendi dae ingui a innanti a is baronis de afidai càrrigas de governu a is eclesiàsticus.

IS SCROBERTAS GEOGRÀFICAS

In s'acabbu de su séculu XV e in totu su séculu XVI si cumprint is prus mannas **scrobertas geogràficas**. In particulari dae su 1492, cun sa scroberta de s'América dae parti de Colombu, ant a arribbai in Europa e in Sardìnnia is prodotus de su Mundu Nou (su chi nant **Scàmbiu Colombianu**) cumenti patata, corcoriga, corcorigheddu, tamata, pibaroni, pibaroneddu, tabacu e pruschetotu sa figu morisca chi at a mudai po sèmpiri su paisàgiu sardu.

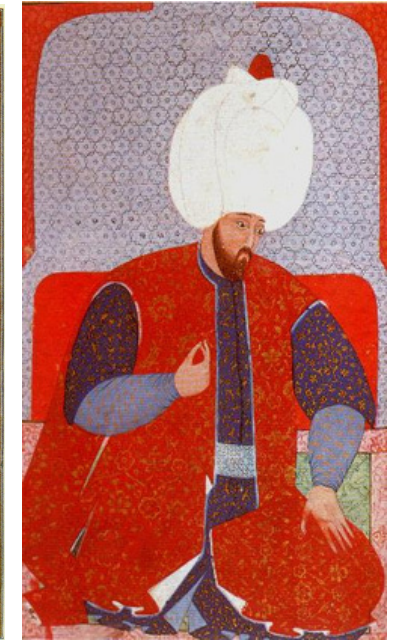

S'ESPANSIONI OTOMANA IN NORD-ÀFRICA

A pustis de sa **derruta de Costantinòpoli in su 1453**, s'Impériu Otomanu iat cumentzau sa **grandu espansioni** sua. Asuta de is sultanaus de **Selīm I** (r. 1512-1520) e **Sulaymān I** (r. 1520-1566) is otomanus conchistant is Balcanus e lompint a assediai Vienna in su 1529, conchistant sa Pérsia e s'Egitu. In custu perìudu divenint protagonistas is cuàturu **fradis “Barbarossa”** Ishak, Elias, Aruj e Hizir, chi assegurant s'**espansioni otomana in s'Ifrīqiya**. In particulari **Aruj** (nodiù cumentì *Baba Oruç*, dae ingui “Barbarossa”) iat conchistau in su **1516** su Rennu de Tlemcem (**Algeria**). Invècias **Hizir**, nodiù cumentì a **Khayr al-Dīn**, in su **1534** ócupat **Tunis** a dannu de su Rennu Hafsidi. Dae ingui ant a movi is **scurrerias in totu su Mediterràneu**.

Selīm I

Sulaymān I

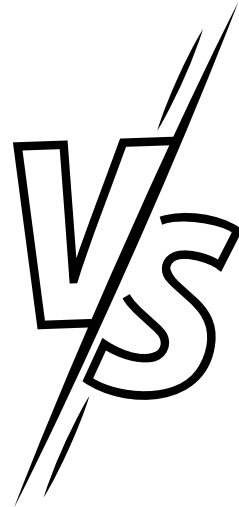

IS GHERRAS DE ITÀLIA (1494-1559)

In su **1494** s'abrexit una de is gherras prus longas mai cumbàtias in Itàlia e in su Mediterràneu. Totu cumentzat dae sa **calada de Càralu VIII de Frància** po conchistai su Rennu de Nàpuli segundu una pretesa dinàstica. Ma **su cunflitu a pagu a pagu s'ammànniat e ndi pinnigat totus is poténtzias europeas de su tempus** e sighit me in is annus impinniendi grandus reis cumententi a **Franciscu I de Frància** (r. 1515-1547) e s'**imperadori Càralu V** (i. 1519-1556), rei de Sardìnnia cun su nòmmini de Càralu I (r. 1516-1556).

Franciscu I

Càralu V

a is alas is coalitzionis in sa fasi de sa Gherra de sa Lega de Cognac (1526-1530)

ATACU FRANCESU IN SARDÌNNIA (1527)

In su scenàriu de sa **Gherra de sa Lega de Cognac (1526-1530)** nci passat sa **Sardìnnia** puru. Sa **strategia francese** furiat cussa de conchistai s'ìsula po favoressi a pustis sa conchista de sa Sicilia, s'obietivu beru. Su 13/11/1527 movit una **flota francese** cumpònnia de 34 galeras genoesas cumandadas dae su grandu ammiràliu **Andria Dória**, 14 francesas, 16 venetianas e 3000 sordaus francesus. Scantzaus in Còrsica, sbarcant s'esércitu, cumandau dae **Lorenzo Orsini**, e impunnant a Casteddu Aragonesu, sderrobbendi e arroghendi totu su chi agatànt.

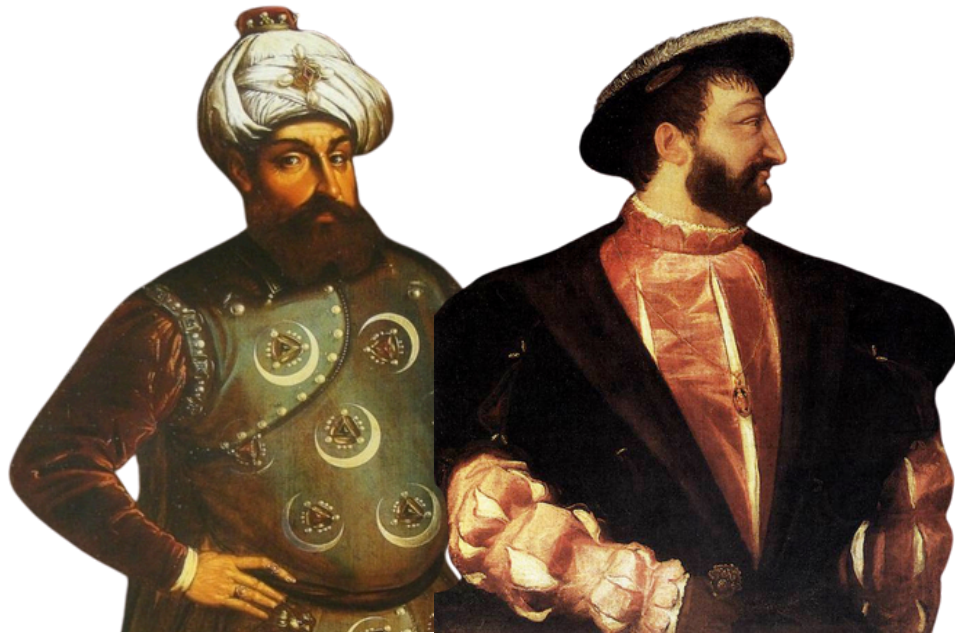
S'ASSÉDIU DE CASTEDDU ARAGONESU (13/12/1527)

Scìpiu de is movimentus francesus in Còrsica, su guvernadori de su Cabu de Susu **Franciscu de Sena** iat mandau dae Tàtari **80 militzianus** po agiudai a is casteddanus. **Casteddu Aragonesu furiat sena de artilleria**, inderetura nci teniant unu cannoni scéti chi, a su primu spar, si furiat sciopau. Is militzianus furiant in cunditzionis peus puru, **sena de armas e munitzionis**. Su 13/12 s'**esércitu francesu** cumandau dae *Lorenzo Orsini* lompit asuta de su Casteddu e cumentzant a dd'**assediai**, in su interis **sa flota de Dória bombardàt** is murus e is turris, sciarrendideddus. A coordinai sa **defesa sarda** nci furiant duus fradis: **Jacu Manca**, baroni de Ùsini, e **Àngiulu Manca**, baroni de Monti, aientendi is militzianus chi, manca cun balistas e pedras, arrennescint a cuntrastai a is assalidoris. S'incras una **temporada** lègia portat sa flota a si pinnigai, tandu is trupas de terra, agatendisiddi sena de s'agiudu de s'artilleria navali, **arrenùntziant a s'assédiu**. Ma is francesus non furiant cuntentus e tandu iant impunnau concas a Tàtari po fai scurrerias.

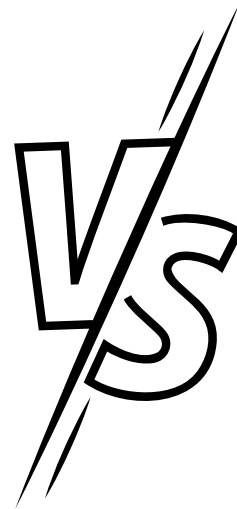
ARABBUS E FRANCESUS

In s'istadi de su 1528 **Andria Dória** lassat sa coalitzioni de Franciscu I poita su rei no iat arrespetau is acórdius fatus, tandu **passat a parti de Càralu V** chi dd'iat oférriu un'acórdiu mellus. Is **francesus** in su 1533 iant cumentzau a s'arrelatai cun is **otomanus**, in su matessi annu su sultanu *Sulaymān* nòmenat capitanu de su mari (*kaptan-ı derya*) a **Khayr al-Dīn** "Barbarossa". In su 1534 Barbarossa iat fatu unas cantu scurrerias in is costeras turrénicas (is prus nodias funt cussas in Capri, Sperlonga, Fondi, Gaeta, Terracina e àteras), e a sa torrada, aprofetendi de sa debbilesa de su Rennu Hafsidi, iat **conchistau Tunis**.

Khayr al-Dīn

Franciscu I

Càralu V

Andria Dória

S'IMPRESA DE TUNIS (1535)

Càralu V est impensamentau meda dae Barbarossa, imoi aici assoru a is terras de s'Impériu. Tandu cumentzat a aprontai in Barcellona una **flota de 400 nais** (cumandada dae **Andria Dória**), cun 30.000 sordaus, e dda pinnigat totu in Casteddu, pronta po movi contras a Tunis. **S'11 de làmpadas 1535 s'imperadori sbarcat in Casteddu** e bisitat sa citadi. Sa speditzioni movit su 14 e sa dii infatu lompit giai in Tunisia. Est unu sucessu: **is spanniolus conchistant Sa Goleta e Tunis**, a dda defendi nci furiant 82 nais otomanas portadas dae Barbarossa, agiudadas dae is francesus cun 2 nais e sa furnidura de ballas de cannoni. Is mortus tunisinus funt prus de 30.000. Sa **Sardìnnia** in custa ocasioni pigat un'**arrolu stratégicu** siat cumentu a centru militari chi de abbrovendamentu po s'esércitu e po s'avampostu chi is spanniolus ant a poderai fincias a su 1574.

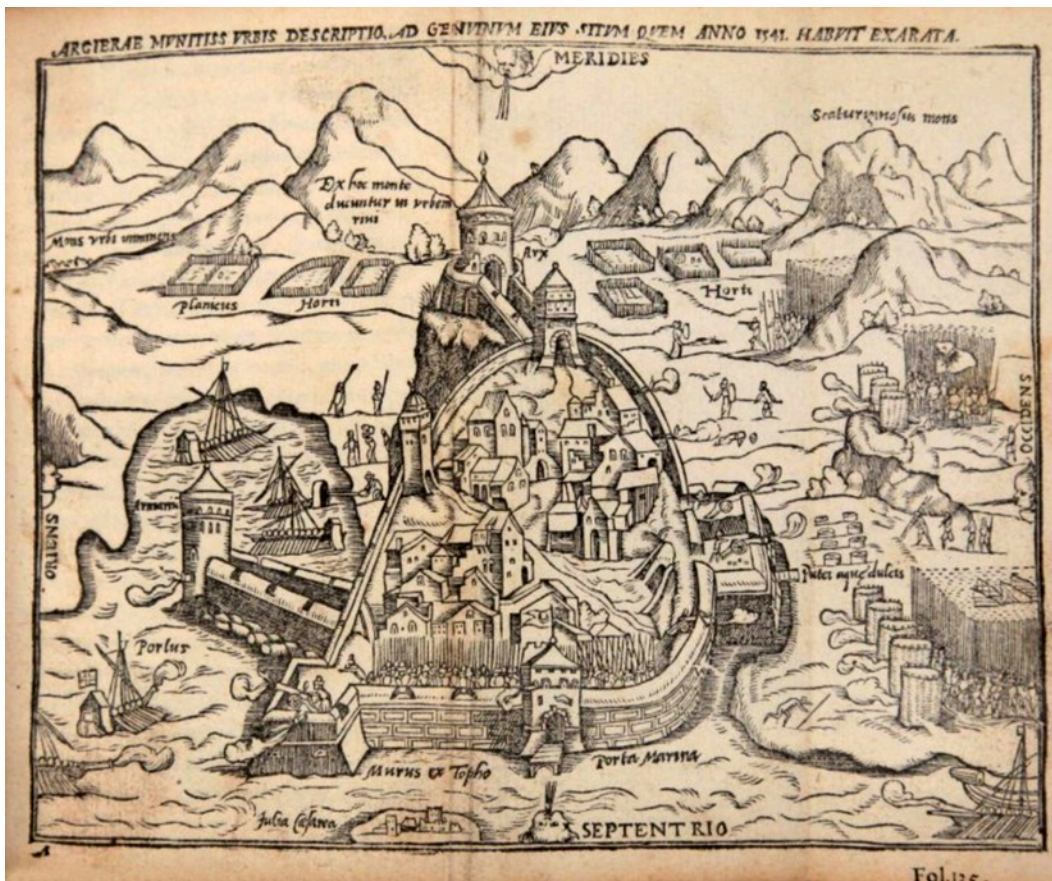
S'IMPRESA DE ALGERI (1541)

Imoi tocàt a sa basi berdadera de Barbarossa: Algeri. Su 28 de cabudanni de su 1541, pinnigada sa **flota de 500 nais** (cumandada dae Andria Dória) e 24.000 óminis in Prama de Majorca, scantzat in **S'Alighera** po bisitai sa citadi e carrigai is abbrovendamentus e a pustis **movit concas a Algeri**. Su 23 de mesi de ladàmini sbarcat assoru de Algeri e cumentzat a dd'**assediai** otenendi is primus bìncidas. A dda amparai agatat su regenti otomanu **Hassan Agha**.

SA STRASURA DE ALGERI E SA FIGURA DE HASSAN AGHA

Ma sa dii infatu una **temporada mala** iat fatu perdi is àncoras a medas nais (prus de 140) chi nci dd'acabbant sciasciadas in is arrocas algerinas. Is algerinus bocint is sordaus nàufragus faendi prus de 17.000 mortus, adìtziu si sarbat Càralu V. **S'impresa est una strasura manna e is spanniolus si fuint a lestru.** Ma chini furiat **Hassan Agha**? Furiat unu **piciocu sardu** pinnigau in una de is scurrerias de Barbarossa in s'ìsula. A custu dd'iant crestau, cunvertiu a s'islam, e incarrelau po divenni unu de is collaboradoris favoréssius de su pirata, tanti de otenni sa regéntzia de Algeri (1534-1543).

Assédiu de Algeri
(1541)

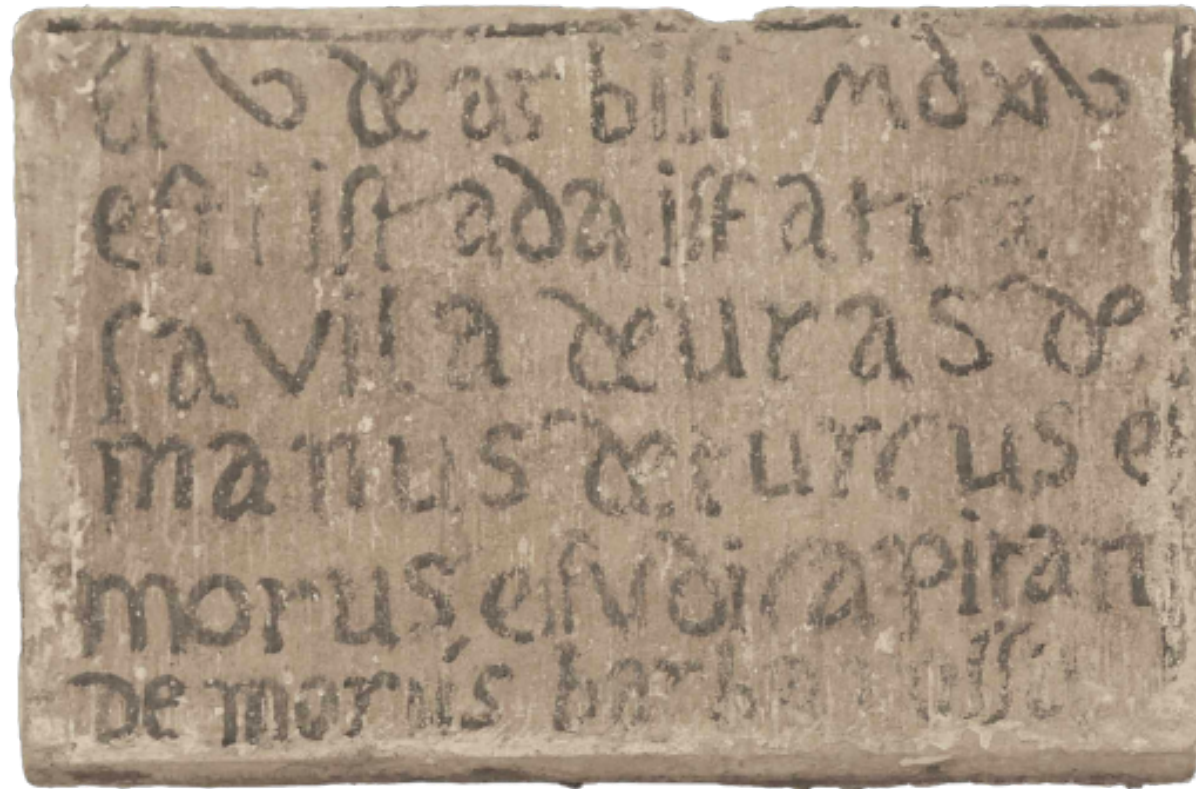
DESTRUIDURA DE TERRANOA (1558)

S'alliàntzia francu-otomana furiat cumpria giai in su 1536, in prus dae su 1553 ocupànt sa **Córsica** e dda imperànt cumenti a **basi po is oberatzionis militaris e is scurrerias** insoru. **In su 1558 sa flota de s'ammiràliu otomanu Dragut atacat Terranoa** po ferri s'Impériu deretu in is terras suas. De 200 domus ndi furiant abarradas scéti unus 25-30 ancora bivìbbilis e sa muralla mesuevali furiat oramai totu sciusciada. Mancai custa strasura, su derrobbu **non iat mortu a nemus** giai chi is terranoesus, avisaus de su sbarcu, si furiant giai fuius.

SCURRERIAS

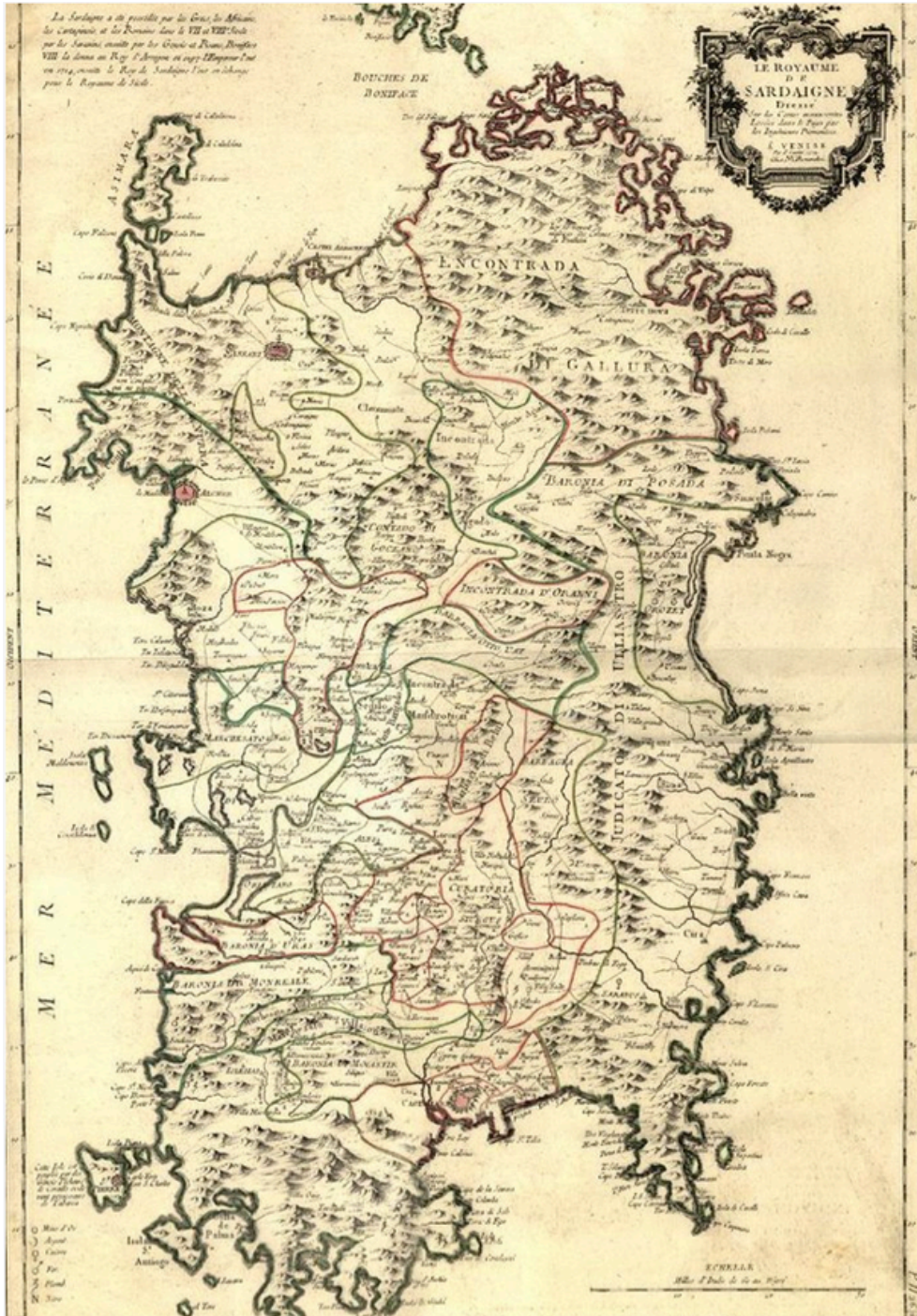
Cun sa preséntzia de is turcus otomanus in Nord Àfrica torrante is **scurrerias** in is costeras de Sardìnnia, a bortas finas imbuchendi in su sartu. Est de nodu sa destruidura de **Uras** acuntéssia in su **1546**. In su **Sàrrabus** est de nodu cussa de su **1552**. **Sa Sardìnnia teniat a bisóngiu a lestru de unu sistema de defesa.**

A 5 de arbili 1546 esti istada isfatta sa villa de Uras de manus de turcus e morus effudi capitanu de morus Barbarossa

Epìgrafi agatada in sa crésia de Santu Pàulu in Gonnostramatza

SU GIRU DE CAMÒS (1571)

Su visurrei Juanni Coloma cumandat a Marcu Antoni Camòs, capitanu e casteddanu de Bidda de Crésia, de fai su giru de s'ìsula po **assentai is turris chi nci furiant giai e stretzai is logus innui ndi pesai àteras e innui ponni is vedetas (atalayas)**. Camòs movit in su jennaxu 1571 impari a su pintori Raxis, su maistu Pixela e su nochieru Bissenti Corso. In sa **Relación** de todas las costas maritimas del Reyno de Cerdeña y de los lugares donde se deven hazer las torres y atalayas (abrilu 1572) **assentat feti 17 turris**, postas pruschetotu in sa Nurra, e **proponit de ndi pesai àteras 54** (50 senzillas e 4 gallardas) e in prus de ponni 10 atalayas sena de turri. In prus Camòs cunsillat de donai prioridadi a sa defesa de sa costera de su Gulfu de Casteddu e a cussa dae Aristanis a Cabu Falconi (assoru de s'Asinara). Furiat de importu finas sa de su Sàrrabus.

IS TURRIS SARRABESAS
E ÀTERUS CONTUS

SU GIRU DE CAMÒS IN SU SÀRRABUS (1571)

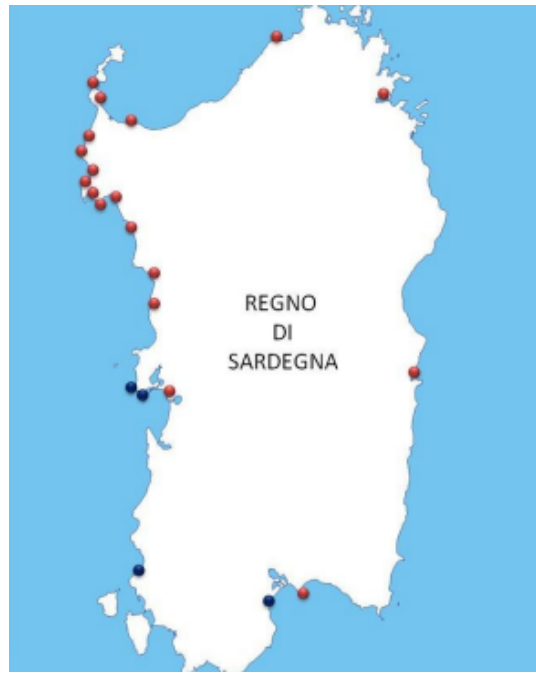
Passendi is costeras sarrabesas annotat: "Furestis passaus a illargu de **Cabo Ferrat**, innui in custu tretu s'agatat sa *Punta Negra*, sa *Cala Sabiloni*, *Monte Ferro*, *Quirra*, *Sarrabus el rio Flumendosa*. Sa scroberta de custu territóriu si portat a s'arrechesta de **cincu turris de càstiu**, intra de cussas, cuàturu *senzillas* e una de artilleria". Cust'ùrtima at essi Turri de is Salinas

FABBRICADURA DE IS TURRIS DE COSTERA

1572 Camòs

1578 De Moncada

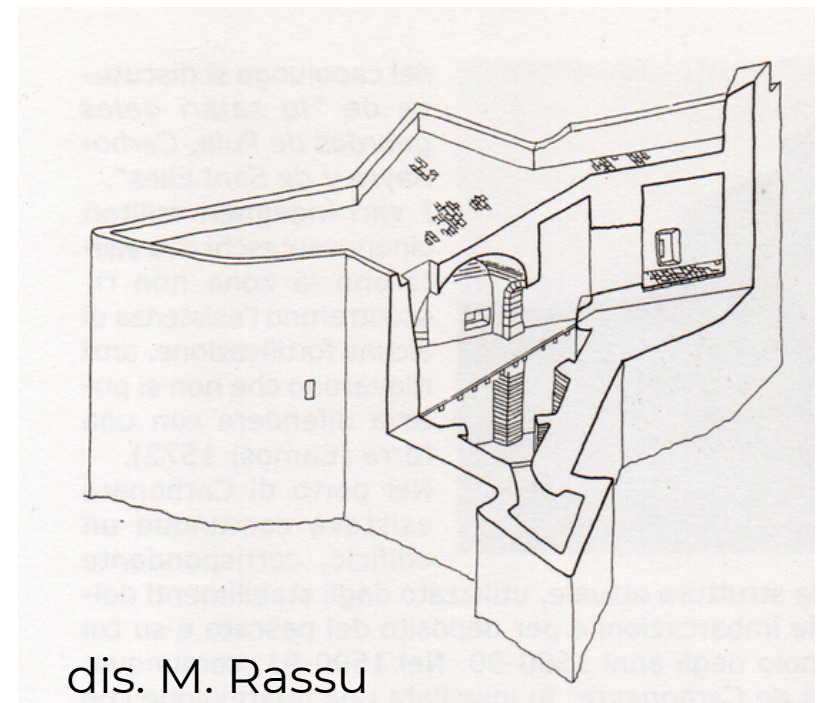
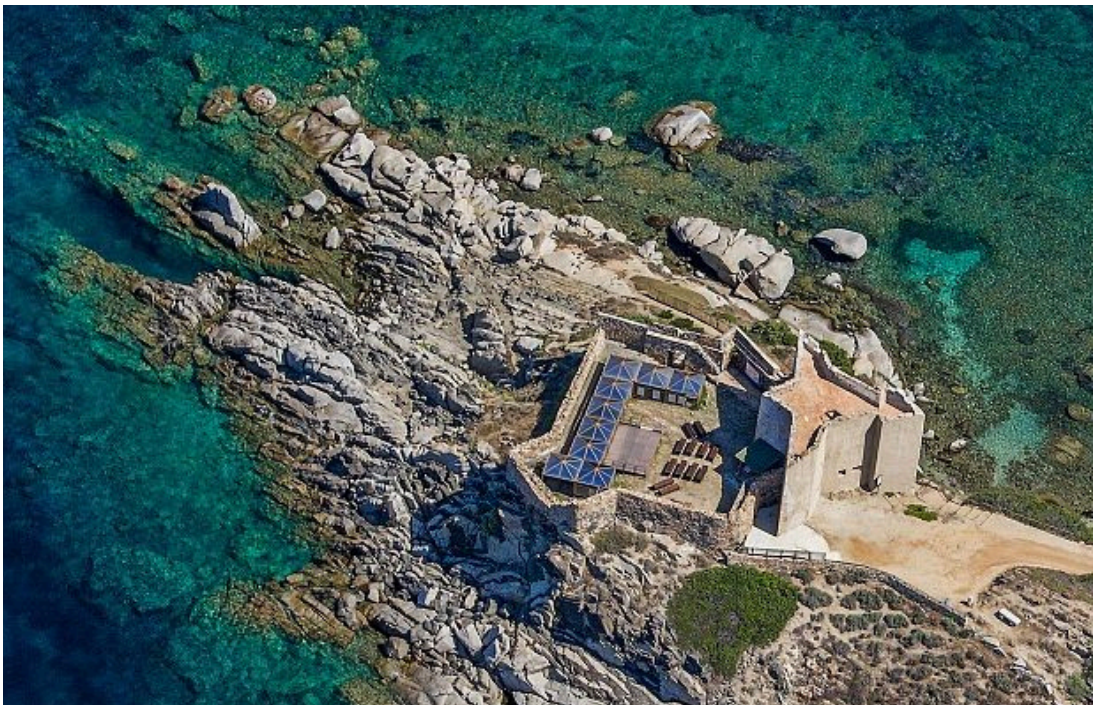
1584-87 De Moncada

1639 Vico

FORTALESA BÉCIA

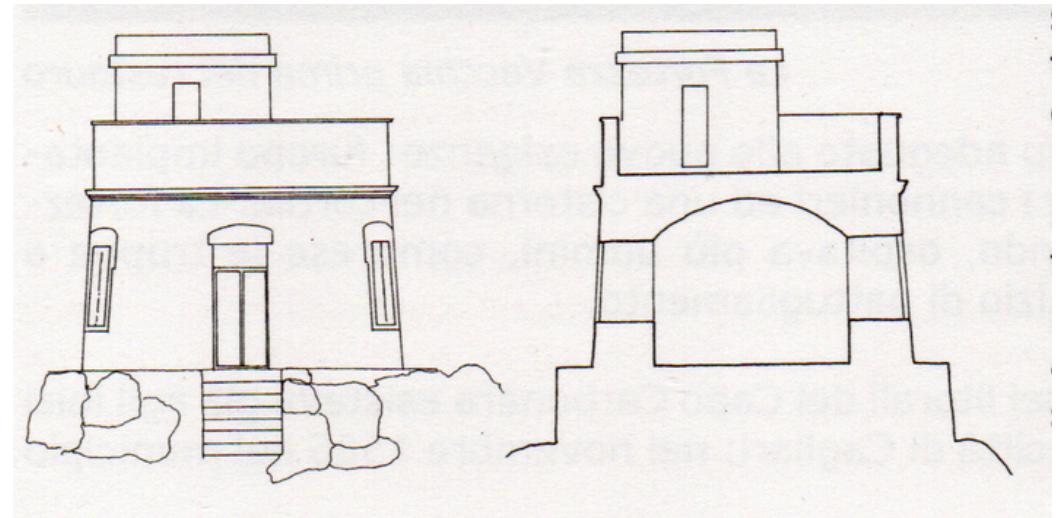
Camòs narat ca su portu de *Flamayre* (arremonau giai dae su 1566) medas bortas furiat ocupau dae is piratas po fai abbrovendamentu de àcua e linna, e tandu non si podiat defensai cun una turri, serbiat innoi una fortaleza berdadera. Pesada intra de su 1580-90 sfrutendi unu fàbbricu chi is piscadoris imperànt po amparai is barcas e su piscau. In su 1591 divenit oberativa e s'apostat sa guarnigioni cun s'*alcayde*. A primu manu teniat una forma de triàngulu arregulari cun murus longus m. 11, artus m. 10, grussus m. 1,20, e scéti in su 1790, in edadi sabàuda, pigat sa forma chi connosceus oindii. S'acuntéssiu prus nodiu est sa defesa contras de una scurreria de morus su 20/07/1812, in cussa ocasioni is piratas iant ocupau is turris de s'Ìsula de is Càvurus e de Serpentara. Dismissioni: 1847.

dis. M. Rassu

TURRI DE CALA CATALINA

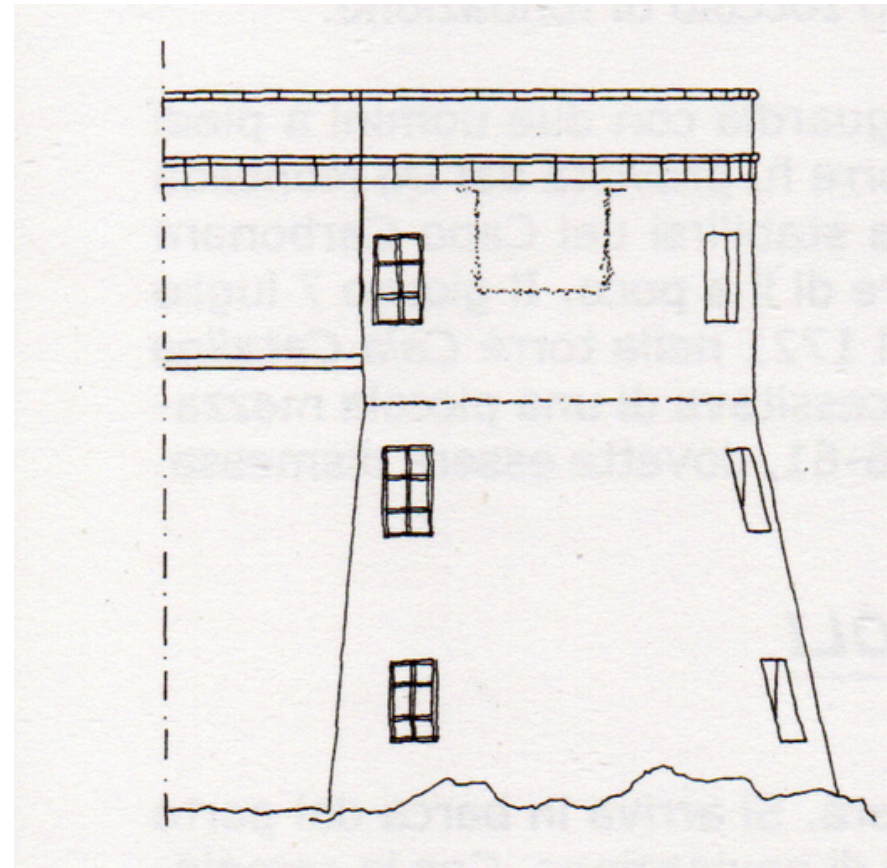
Camòs narat anca ingui nci furiat giai una posta de duus óminis pagaus dae sa citadi de Casteddu. De Moncada in su 1578 cumandat su fàbbricu de sa turri, incingiada su 07/07/1581 cun una guarnigioni de 3 óminis. Dismissioni: 1746-61. In sa segunda metadi de su séculu XIX est incorporada in su fàbbricu de su *Teleposto Capo Carbonara*.

dis. M. Rassu

TURRI DE S'ÌSULA DE IS CÀVURUS

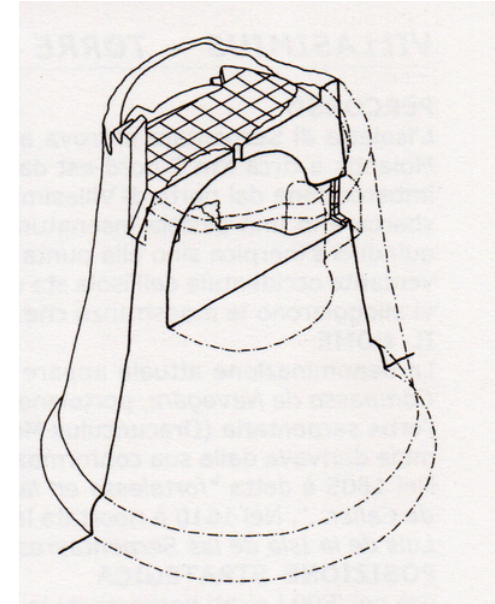
S'ìsula furiat abbitada medas bortas dae is piratas, in su 1566 3 nais cristianas iant aciapau ingui una galera turca. Sa *Fortallesa de la Isla de los Coles* dd'ant pesada intra de is annus 1590-95 cumentu a *torre de armas*, furiat presidiada dae 6 òminis cun s'artilleri e s'*alcayde*. Su fàbbricu est artu m. 13, cun una fundatzioni de m. 12 de diàmètru e murus grussus m. 2,60. Su 20/07/1812 dd'òcupant is morus e in su 1815 est torra logu de batalla intra de sardus e morus. In su 1854 dda dismitint e incòrporant in su faru.

dis. M. Rassu

TURRI DE PORTU JUNCU

Pesada in is annus 1580-90, est arta m. 8,60, manna m. 8,80 a sa basi e m. 6,60 in pitzus. S'aposentu est a m. 4,5 de artesa, tenit 3 feritojas e sa scalera incassada aintru de su muru (raru). Su 20/07/1812 is morus tentant de conchistai sa turri ma is sardus si defendint. Dismissioni: 1842. Arrecàsciu: 2024.

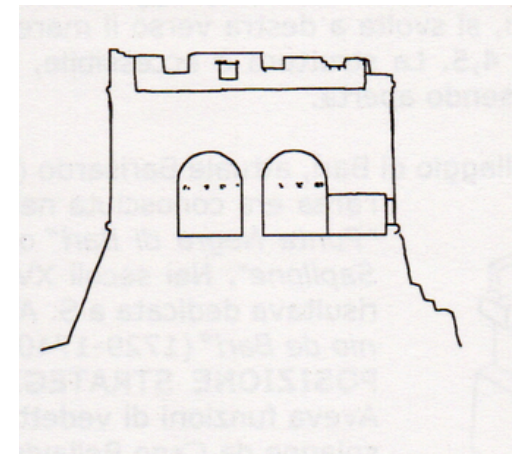
dis. M. Rassu

TURRI DE SERPENTARA O DE SANTU LUISU

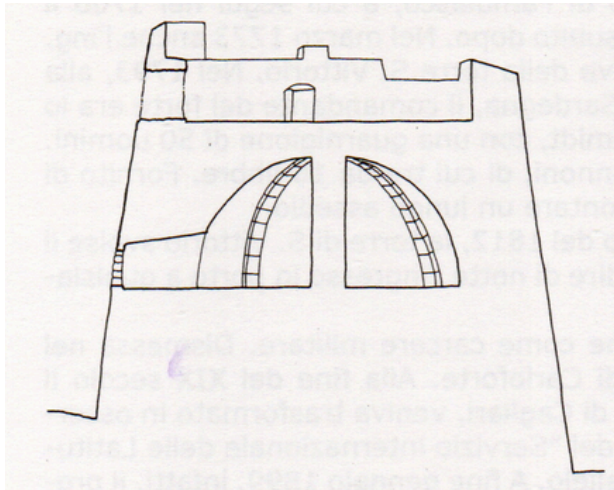

Pesada in is annus 1599-1607 cumentu a *torre de armas*, presidiada dae un'*alcayde*, un'artilleri e 4 sordaus. Su 15/03/1733 iat cuntrastau una scurreria, sena de dannus, ma su 16/07/1762 is morus bocint a su cumandanti *Juan Carlos Maffey* e aciapant a sa guarnigioni faendi dannu finas a su fàbbricu. A pustis de cussu fatu is spanniolus àrtziant is murallionis de sa turri e dda furnint cun àterus 3 cannonis. In su gennaxu de su 1793 iat fatu cannoneggiamentu cun is nais francesas deretas a Casteddu. Su 20/07/1812 dda ócupant is morus. Dismissioni: a pustis de su 1843. Ma dd'ant torrada a imperai in sa Segunda Gherra Mundiali.

dis. M. Rassu

TURRI DE CALA PIRA

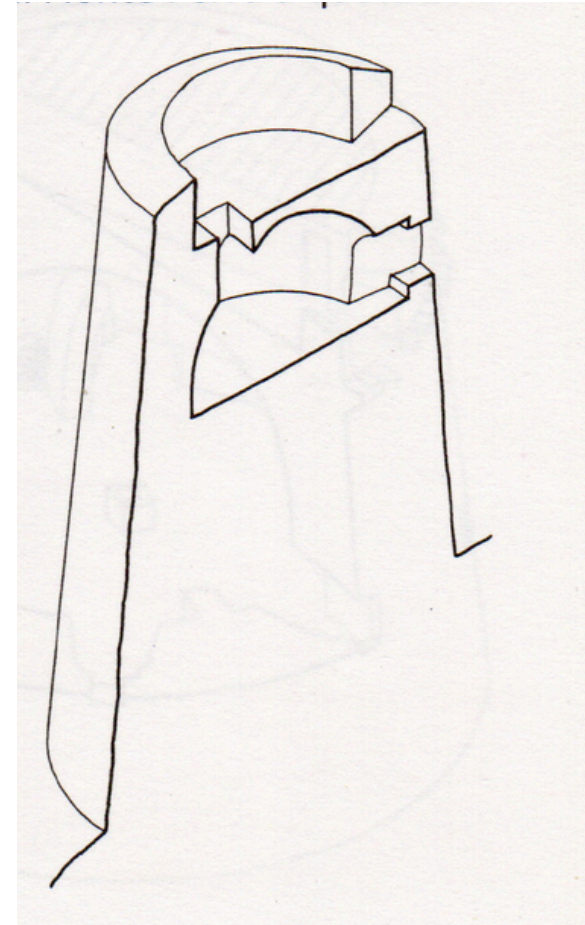

dis. M. Rassu

Pesada in is annus 1599-1607 cumentu *torre de armas*, presidiada dae *alcayde*, artilleri e 3 sordaus. Est arta m. 10,5 e tenit unu diamentu a sa basi de m. 14,60. S'apostu est a m. 5,5 dae terra, tenit unu diamentu de m. 8,20 e est a forma de *tzimbóriu* cun una columna in mesu e in *nebriaduras* de susténniu. Custa turri puru tenit sa *scalera* incorporada in su muru. Su 16/07/1762 iat tentu dannu dae una *scurreria* de *morus*, in *Serpentara* iant mortu finas a su *cumandanti*. In su 1789 invècias iant *scrobertu* ca is *turreris* etotu *cuntribuiant* a su *contrabbandu* de is *mercis* e is *autoridadis* iant *fatu sciusciai* sa *barraca-magasinu* de *custus* e *ddus* iant *punius*. *Dismissioni*: 1846.

TURRI DE MONTI DE FERRU

Pesada in is annus 1590-98, est una de is prus piticas de totu su cumplessu, est arta 8 m e larga 5,5 m. Furiat presidiada dae 2 sordaus. Sa funtzioni sua furiat pruschetotu comunicativa, difatis acapiàt sa posta de Sìntzias cun sa Turri de is Salinas. In su Sexentus furiat giai sbandonada ma in su 1720 is piemontesus dda torrant a ativai. In su 1829-30 dda asséliant cunforma a su progetu de s'architету arriali Girolimu Melis. Dismissioni: a pustis de su 1843.

dis. M. Rassu

TURRI DE IS SALINAS

S'ùnica turri a pranta cuadrada de totu sa Sardìnnia, pesada a pustis de su 1572 po arbiu de is sarrabesus etotu. Sa strutura de oi perou no est cussa de edadi spanniola (fortzis furiat tunda?), difatis dd'iant torrada a fai a nou in su 1823 sighendi su progetu de s'architету arriali Girolimu Melis. Sa turri mesurat 11 m de artesa e 4,5 m de ladu. A 4 m de artesa s'abrexit sa jenna po imbucai in s'apostu quadratu de 6,25 m². A dda presidiai nci furiant duus sordaus. Dismissioni: a pustis de su 1847. Arrecàsciu: 2003.

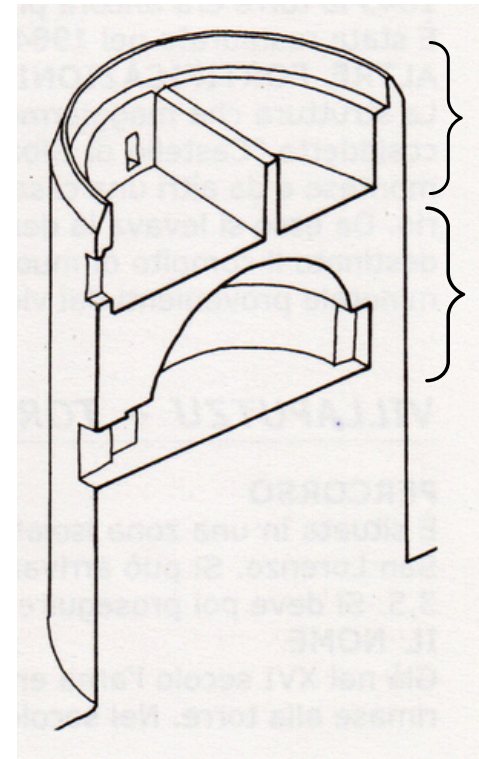
TURRI DE IS DEXI CUADDUS

Turri de forma ùnica in Sardìnnia e seguramenti intra de is prus antigas gai chi in su 1553-4 su parlamentu sardu narat ca *los lochs de Sarrabus* iant gai pesau fortalesas de costera e custa tenit elementus chi dda faint torrai a su periudu tardu-aragonesu (es. s'arcu a bicu acutzu). Su fàbbricu in granitu est de 10 m x 7 m, cun una artesa de 10 m ca., sa turri in sei est arta 4 m. Mancai su nòmini e sa paristória acapiada nerit ca fessat presidiada dae 10 cadderis, dae is fontis documentalis figurat feti una guarnigioni de duus sordaus. Sa turri furiat nodia puru cun su nòmini *de la Puerta*. Dismissioni: 1776. Arrecàsciu:

TURRI DE PORTU CORADDU

Sa turri est stétia pesada intra de su 1592-1599 dae sa Riali Amministratzioni de is Turris. Scieus ca furiat una turri de guàrdia presidiada dae unu *alcayde* e duus sordaus cun unu armamentu de duas spingardas. Intra de su 1777-1782 sa turri teniat bisóngiu de dd'assellai e tandu cun su progetu de s'ingegneri Daristo, dd'iant torrada a fai a nou cun su trabballu de is maistus de muru *Francesco Barzella*, Antoni Jisepu Sedda e Sarbadori Loy. Àterus interventus in su 1791 e 1798. In su 1800 serrant sa pratza de armas e nci faint un'apostent, is merladuras ddas fùrriant a fentanas e faint sa scalera de foras (prima tocàt a imbucai cun una scalaredda de funi). Su 27/07/1812 is morus atacant sa turri ma is sardus si defendint.

pratza de armas
mudada a apostent
in su 1800

fàbbriku originali
(1599-1800)

diametru: 10 m

artesa: 11 m a sa
crabertura + 3 m de
murallioni

imbuca: a 6 m

dis. M. Rassu

diam. apostent: 6,5 m

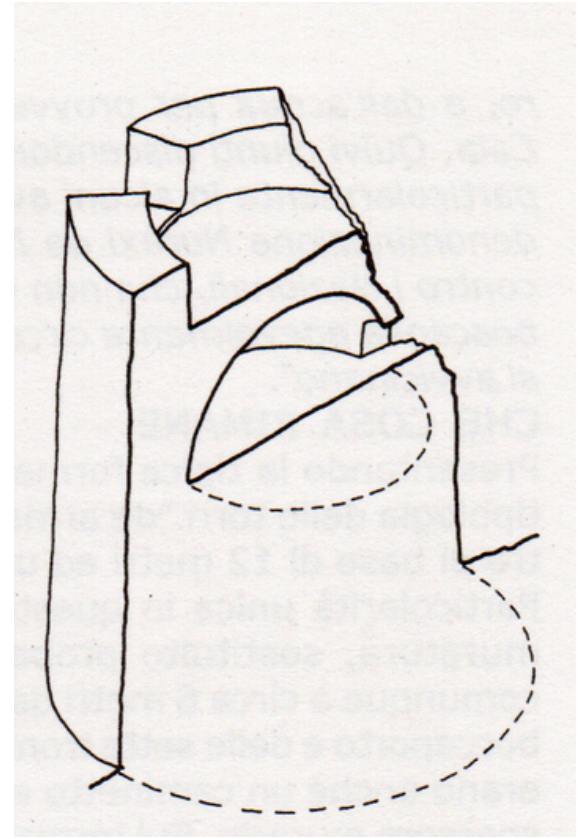
TURRI DE PORTU CORADDU

Intra de su 1828-1830 is maistus de muru Sarbadori Peddy e Antoni Contini ant asseliau sa turri cunforma a su progetu de s'architetu Girolimu Melis. Sa turri furiat presidiada fintzas a sa serrada de sa Riali Amministratzioni de is Turris in su 1842-43, a pustis iant mudau sa funtzioni sua e furiat divènnia ofitziu de sa dogana (in su portu imbarcànt su minerali de is minas de Monti Narba e sa canna de frùmmini), e seu de sa guàrdia de finàntzia. S'ùrtima asseliadura dd'ant fata in su 1984.

TURRI MORTA

Pesada in is annus 1590-1639 est arta 8 m e larga 6. Furiat presidiada dae duus óminis. A primu manu ddi narat *de Monte Roxo* (de Monti Arrùbiu) cambiau in "Morta" seguramenti a pustis de sa dismitidura sua in su 1776.

dis. M. Rassu

TURRI DE SANTU LARENTU

Pesada fortzis in su 1639 est arta 12 m e larga 10 m. Dismissioni: a pustis de su 1843. S'agatat oindii in s'àrea de su polìgunu militari.

SISTEMA DIFENSIVU DE SU SÀRRABUS

SU CONTU DE BUTAJU

Su Sàrrabus est sèmpiri stétiu pigau de punta dae is scurrerias de is arabbus, is turcus e is morus, e medas funt is contus pertocantis custus cuntatus intra de civiltadis. In Santu 'Idu est nodiu cussu de unu Secci "Butaju" chi contat ancora calancunu béciu de sa bidda. A su chi nant is antigus, is morus imbucànt sèmpiri dae parti de crésia manna, e difatis in su campanili furiat apostau unu po castiai sa situatzioni e avisai sa genti. Imbucaus is morus a bidda iant pinnigau meda genti, pruschetotu féminas ma finas medas mascus, intra de custus nci furiat custu Secci Butaju.

SU CONTU DE BUTAJU

De su viàgiu non scieus meda ma a su contu a custu Butaju nci dd'iant incortau aintru de una gruta innui nci teniant unu tallu de brabeis. Is morus donànt a papai a Butaju ma issu, pentzendi ca ddu bolessint fai ingrassai po nci ddu papai, faiat finta de pigai sa cosa ma a s'acabbada non dda papàt. In beridadi is morus ddi donànt a papai poita custu Butaju furiat làngiu meda e ddu boliant fai ingrassai po ddu bendi in is mercaus de is tzeracus.

SU CONTU DE BUTAJU

Butaju una dii cumprèdit cumentì si furi. Dónnia mengianu, prima de obresci, is morus bogànt is brabeis a pasci, issu pigat cussa ocasioni e arrennescit a si furi cun is pegus, unu pagheddu cumentì iat fatu *Ulixes*. Butaju oramai libberu cumentzat a camminai in su desertu, sena de sciri innui furiat andendi deaberus. Ma cust'òmini furiat benassortau giai chi a pustis de diis e diis de camminu in su desertu furiat lómpiu a sa cua in unu portu. Ingui iat agatau un'àteru sardu, tzeracu, e, chistionencidenci a scusi, dd'iat inditau una nai ca furiat movendi concas a s'Europa e Butaju, ataca-ataca, si furiat imbarcau. A pustis de 7 annus Butaju arrennescit a torrai a Santu 'Idu, cun su spantu de is familiaris suos e de sa sposa chi ddu furiat abetendi ancora po si cojai.

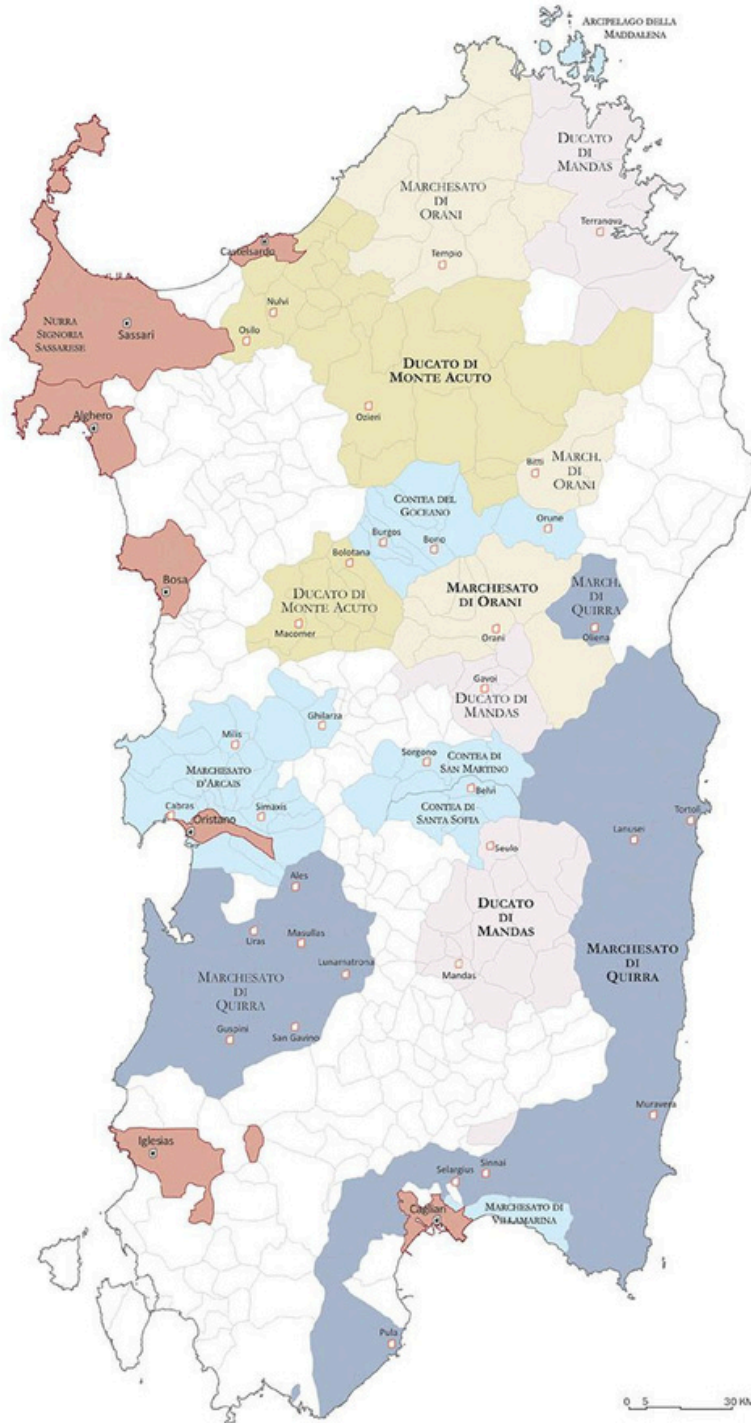

ANÀLISI DE SU CONTU DE BUTAJU

Su contu no est frassu, ma est de interpretai beni giai chi medas informus si funt pérdius. Antetotu podeus presumi ca su logu de presonia de Butaju fessat calancuna gruta de is montis de s'Atlanti e su logu de sbarcu e de imbarcu fessat su portu de Tùni. Est prus turmentosu a donai una collocatzioni cronològica a s'acuntéssiu. Su fatu ca is morus guvernànt su portu e teniant tzeracus si fait escrui su perìudu de s'ocupatzioni spanniola de Tùni dae su 1535 a su 1574. Po su própriu motivu est de escrui finas s'ùrtima scurreria de su 1815, candu iant pinnigau medas sarrabesus, e perou s'annu a pustis is inglesus furiant intervènnius imponendi cun sa fortza s'acabbu de is scurrerias. Sa nai europea de sa torrada podiat essi de calancunu mercanti autorizau opuru de religiosus, pruschetotu spanniolus, chi andànt in is stadus moriscus po arrescatai is presoneris.

CIRRA DIVENIT MARCHESAU (31/12/1604)

In mesu a sa cuntierra costanti po sa **sienda de Cirra**, su 31 de mesi de idas de su 1604 s'urrei *Felipe II* de Sardìnnia (III de Spànnia) mudat sa Contea de Cirra a marchesau.

In su 1663 Juachinu II Carròs desinnat cumentu a eredi *Francisco Borja*. Sa cuntierra po su possessu de Cirra at a sighiri agiumai fincias a s'acabbu de su feudalésimu portada a innantis dae is areus *Centelles e Català*.

SU CONTU DE BARISONI

Un'àteru contu stóricu de grandu interessu est cussu de Barisoni, su vassallu de *Sancto Iddo*. Una dii su marchesu de Cirra depiat andai a agatai a Barisoni, lómpiu in sa biddixedda de Òrrea iat cumentzau a ddu circai fíncias chi no agatat a unu ómini portendi unu fasci de linna chi ddi narat ca furiat issu Barisoni, e tandu de ddu sighiri. Su marchesu, biendi sa poburesa de Barisoni, intra sei suu, iat cumentzau a pentzai a custu fessat unu aceputzu de pagu cabbali. Ma candu su marchesu lompit a domu de su vassallu, Barisoni ddi pedit de acostiai su capeddu, su marchesu dudosu ddi ponit in menti e si dd'aproxit, e tandu Barisoni lassat calai aintru unus cantu marengus de òru. Su marchesu spantau non sciat sa manu de si donai, totus is pregiudìtzius suos asuba de Barisoni ndi furiant arrutus in unu nudda.

SU CONTU DE BARISONI

Difatis Barisoni, manca paressit pòburu, contant is antigus nanca furiat s'òmini prus arricu de Santu 'Idu e nanca teniat unu tanti de bacas aici mannu ca candu custas furiant imbuchendi a bidda sa coa de sa filada furiat ancora in su Bacu Mannu-S'Ómini Mortu (seus chistionendi de prus de 3 km de filada cun fortzis 500/600 bacas!). Su marchesu tandu iat invitau a Barisoni a andai a dd'agatai in su Casteddu de Cirra, aici de ddi podi torrai su presenti. Barisoni unas cantu diis a pustis furiat andau a su casteddu, su marchesu dd'iat donau grandu acatu e a pustis iat cumentzau, dae ingui apitzus, a inditai totus is terras chi arregalàt a Barisoni e a is santuidesus: dae Mont'e Melas fincias a asuta de su Casteddu.

Finas de custu contu non funt craras is coordinadas cronològicas. Chi deaberu Barisoni iat donau marengus de òru a su marchesu, bolit nai ca su fatu est acuntéssiu intra de su 1861 e su 1923, perìudu de emissioni de su marengu de òru italianu (unioni monetària latina).

S'EDADI SPANNIOLA
(1469/1478-1720)

PARTI II

SIGISMUNDU ARQUER (1530-1571)

Nàsciu in Casteddu in su 1530, si làureat in *utroque iure* e in teologia. Divenit **amigu de Sebastian Münster** (luteranu) e dd'agiudat a scriri sa **Cosmographia universalis** aciungendi su **Sardiniae brevis historia et descriptio**. In su **1553** divenit **procuradori generali** de su Rennu de Sardìnnia e prus a tardu abogau fiscali de s'urrei *Felipe I*. In su trabballu scrobexit medas afàrius de corrutzioni e si fait nimigu s'areu de is **Aymerich**.

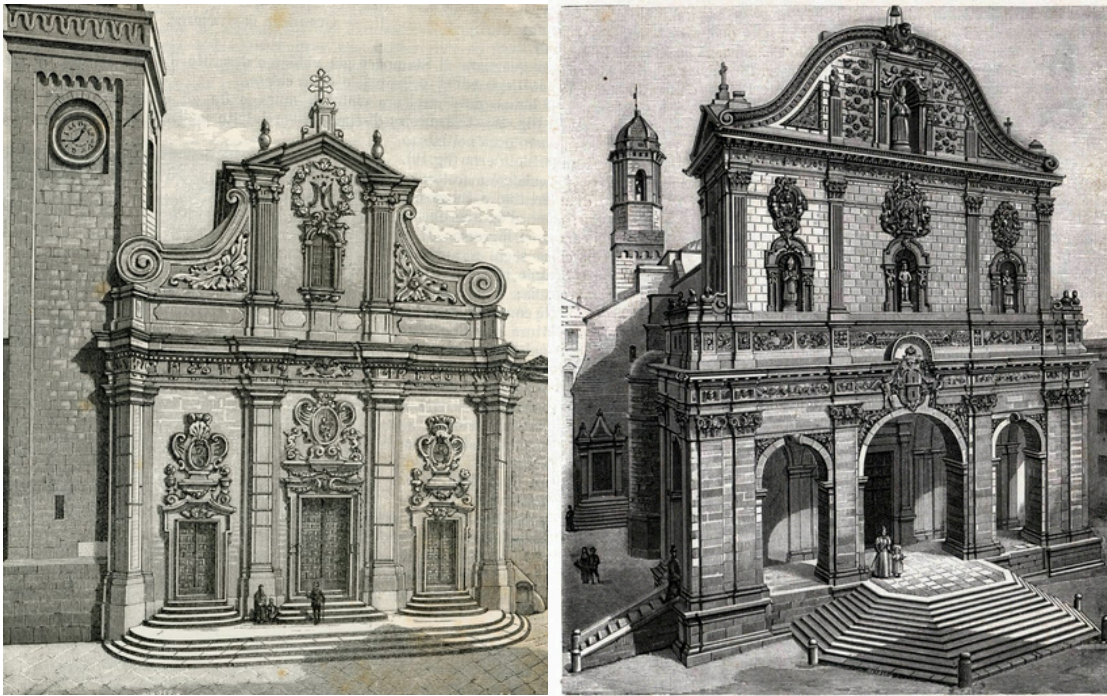
carta de Casteddu fata dae Arquer

SIGISMUNDU ARQUER (1530-1571)

Su poderosu areu de is **Aymerich fait de totu po fai foras a Arquer**. A primu tentant de dd'avelenai debbadas. Tandu in su 1558 Aymerich ddi ponit contras s'**inchisidori Andria Sanna** atriculendi un'acusa de eresia, Arquer si defendit in su tribunali de **Madrid**, ananti de su rei. Oramai Casteddu non furiat prus una citadi segura e tandu in su 1560 si ndi andat in Spànnia. In su 1562 divenit **inchisidori Diego Calvo** e, corrómpiu dae is Aymerich, fait arrestai a Arquer in Toledo po eresia. A pustis de prus de 7 annus de processu, amartorxaduras e tentas de fuidura, **su 04/06/1571 Arquer est cundennau a su fogaroni. Fincias a s'ùrtimu s'at a nai innocenti.**

TRIVA PO SA PRIMATZIA

Sa Catidrali de Casteddu e cussa de Tàtari in edadi spanniola

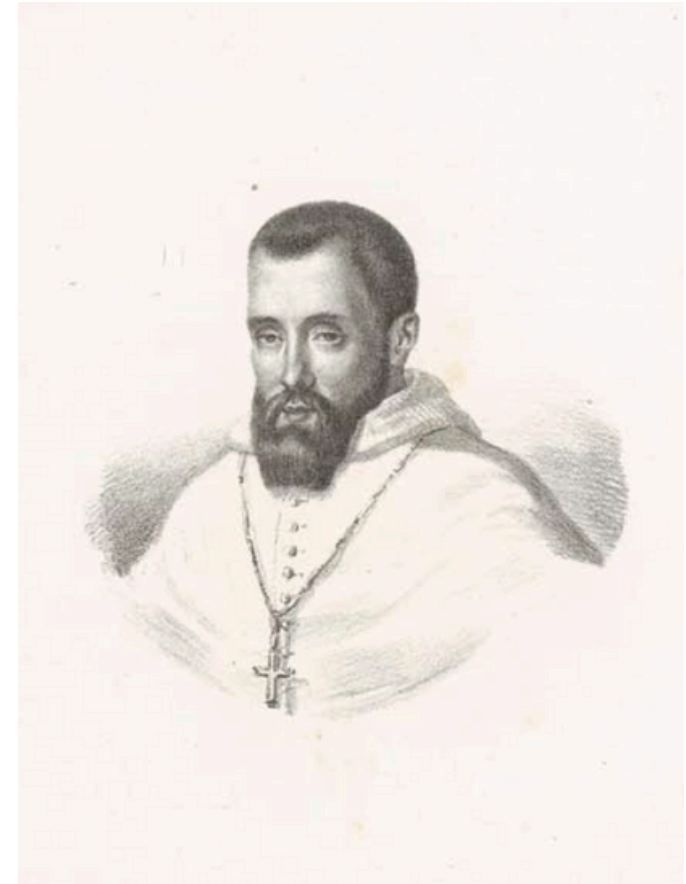
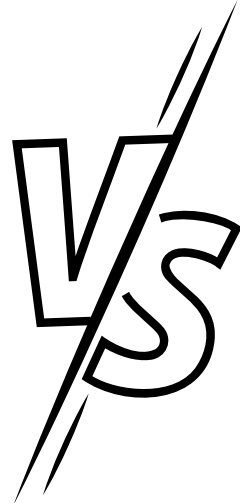
- In su 1138 papa Innocéntziu II iat cuncédu su tìtulu onorìficu de **Primati de Sardìnnia e Còrsica** a s'arcibispu de Pisa.
- In su 1324 is aragonesus nc'iant bogau a is pisanus dae s'ìsula e dae su 1409 is arcibispu casteddajus iant cumentzant a si pigai su tìtulu, faendi chesciai a is tataresus.
- In su **1574** *Francisco Perez* arcibispu de Casteddu **pretendit de mudai su tìtulu dae onorìficu a jurìdicu**.
- In su 1588 Alfonso de Lorca arcibispu de Tàtari pedit a su papa **Sistus V** de disciniri sa cuntierra ma issu non donat arrexoni a nisciunu.
- Sa polìtica puru furiat intervénna in sa chistioni cun s'urrei *Felipe II* de Sardìnnia (r. 1598-1621) faendi parti a s'arcibispu de Casteddu, tandu cussu de Pisa puru iat torrau a rivendicai su tìtulu.

TRIVA PO SA PRIMATZIA (1614)

In su 1614 **Bainzu Manca de Cedrelles** arcibispu de Tàtari iat agatau is arrelìchias de is santus Bainzu, Protu e Januàriu. Tandu finas s'arcibispu de Casteddu **Francisco d'Esquivel** cumentzat una **campànnia de sgavus** manna meda in is logus innui sa genti andàt a alabai is primus màrtiris (Santu Sadurru, Sulci e àterus logus). **Chini agatàt prus arrelìchias binciat su tìtulu primatziali.**

Francisco d'Esquivel (Casteddu)

Bainzu Manca de Cedrelles (Tàtari)

TRIVA PO SA PRIMATZIA (1614)

Sa triva dda bincit Casteddu. Nc'est de nai perou ca is casteddajus non teniant su matessi cóidu de is tataresus (chi agiumai furiant faendi una circa scientìfica) e tandu medas de is "arrelìchias" agatadas in Santu Sadurru e in Sulci funt de santidadi pagu segura. Is arrelìchias casteddajas ddas allogant in su **Santuàriu de is Màrtiris**, asuta de sa Catidrali, cussas tataresas in sa **cripta de sa Basìlica de Santu Bainzu de Turre** e in cussa de su Duomu de Tàtari. In dónnia manera, in su 1640, su *Tribunal Rotae Romanae* iat arrefudau in manera difinitiva dónnia arrechesta sarda asuba de su tìtulu.

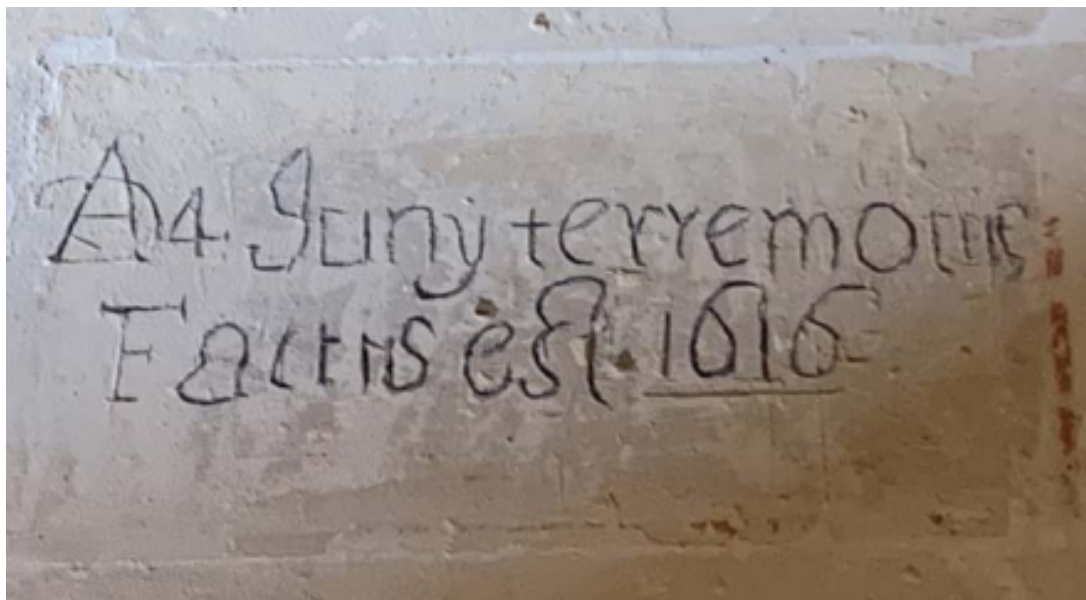
Santuàriu de is Màrtiris (Casteddu)

Cripta de sa Basìlica de Santu Bainzu de Turre
(Portu Turre)

SU TERREMOTU SARRABESU (04/06/1616)

Su 4 de mesi de làmpadas de su 1616 a is tres de a merici unu terremotu cun **epicentru in Carbonaxa** ferrit totu su Sud-Est de sa Sardìnnia. Ndi donat nova finas su predi de Ceraxus ca scriit: *“les cases parexian que ne caian y la terra tremulava de tal manera que les persones y totes les cases tremulavan”* espressendi cantu fessat forti su tremori. In Casteddu iant bófiu tenni memòria de s'acuntéssiu faendi una iscritzioni in sa Catidrali: *“Ad[ri] 4 Juny terremotus factus est 1616”*. Su terremotu iat fatu dannus meda finas a is turris de costera giai chi in su mesi de austu de su matessi annu iant afidau is trabballus a su maistu de muru casteddaju *Nicolau Ligas e companyons* po asseliai is turris de *isla de/es Co/es, de/es Serpentayres, de Calapera, de Porto Junco, de Cala Catalina, de Caboboy, de Montefanugo, de Calasareyna*. Su terremotu est meda probbàbbili chi apat fatu **dannu** a domus e àterus fàbbricus civilis, ma finas a is situs archeològicus de su territóriu, sciorrochendi medas nuraxis e de aici allestrendi su processu de spólliu e derruta.

iscritzioni in sa Catidrali
de Casteddu (1616)

NASCINT IS UNIVERSIDADIS

Sa Sardìnnia teniat unu tassu de istrutzioni bàsciu meda, in particulari intra de su cleru, Sigismundu Arquer etotu scriiat ca is predis furiant inniorantis meda (e chi inderetura furiant afanceddaus e donànt prus incuru a fai fillus chi no a ligi libburus). In prus tocàt a tenni atesu sa spainadura de is bideas luteranas cumentzada in su 1517. Ma est beru puru ca portai a innanti s'àndala de stùdiu in cussu tempus furiat cosa de arricus, poita depiant a marolla andai a studia in Pisa, Bolónnia o in Salamanca. Po cussu giai a metadi de su Cincuxentus is duas citadis de Casteddu e Tàtari iant fatu arrechesta po fundai un'Universitàdi.

Universitàdi de Tàtari	Universitàdi de Casteddu
1559: nascit cumentis a cullégiu (scola suberiori) gràtzias a s'agiudu de is Gesuitas	1607: arricit is privilégios dae su papa Pàulu V 1619: cun sa mediatzioni de s'arcibispu <i>de Esquivel</i> , sa citadi annoat s'arrechesta a su rei po arriciri su privilégium de fundatzioni
1606: arricit is privilégios dae su papa Pàulu V; 1612: cunforma a cussus privilégios su generali de is Gesuitas, <i>Claudio Acquaviva</i> , donàt a s'arretori sa facultadi de cunferiri is gradus académicos de <i>bachiller, licenciado y doctor</i>	
08/02/1617: su rei Filipu II de Sardìnnia mudat su cullégiu in Universitàdi de deretu arrégium	31/10/1620: su rei Filipu II de Sardìnnia firmat su privilégium de fundatzioni

ATACU FRANCESU IN ARISTANIS (1637)

Su 21 de friaxu de su 1637 una **flota de 45 nais de gherra francesas** s'acóstiati a Aristanis. Su cumandanti est **Erricu de Lorena conti de Harcourt**, impari cun s'arcibispu de Bordeaux *Henri d'Escoubleau de Sourdis*. A primu manu is sardus non dd'arreconnoscint fìncias a candu non cumentzat a sparai cannonadas a sa turri de su portu aristanesu. In pagu tempus **is francesus neutralizant is defesas sardas e sbarcant**, in su interis is aristanesus lassant sa citadi. Po tres diis is francesus **derrobbant Aristanis**. Scéti su 23 de friaxu si pinnigat su Cunsillu de Gherra in Casteddu po cuncordai su **socorro**. Is francesus a lestru si torrant a imbarcai ma is militzianus sardus acudint in su **Tirsu** e bocint a is francesus abarraus agoa. A pustis perou, is militzianus etotu si ponint a derrobbai su chi furiat abarrau, pesendi non pagus chèschias dae parti de is sardus.

In sa Catidrali de Aristanis funt allogaus is stendardus de su conti de Harcourt

FRANCESUS IN CIRRA (1647): PREMISSAS

Intra de su 7 e su 16 de mesi de arxolas de su 1647, **su pòpulu napoletanu si furiat furriau contras a su governu visurriali spanniolu** po sa graiesa de is impostas chi sa Corona spanniola imponiat asuba de is benis de netzessidadi po finantziai sa Gherra de is Trint'annus. A gujai s'avalotu furiat su jòvunu **Masaniello** tzerriendi «*Viva 'o Rre 'e Spagna, mora 'o malgoverno*» chi arrennescit a fai balli is arrifindigatzionis de su pòpulu, finas gràtzias a su sustènniu de is intelletualis. Sa libbertadi perou non durat meda e a s'acabbada ddu traixint is cumpàngius suos etotu. S'**avalotu** sighit e a pustis s'insertant is **francesus** chi, sèmpiri po mori de s'antiga pretesa dinàstica, conchistant su Rennu de Nàpuli e pesant sa **Repùbblica Napoletana (1647-1648)**. Tandu *Felipe IV* de Spànnia mandat don *Juan José* de Austria a aterrai s'avalotu, cosa chi dd'at a arrennesci, portendi is francesus a si fuiri.

FRANCESUS IN CIRRA (1647): ACUNTÉSSIU

Cumentis si contat s'Àngius-Casalis (mancai sballit s'annu) **una de custas nais francesas**, po mori de una temporada, nci dd'acabbat **sciasciada** in is arrocas de sa **Costa de su Frantzesu** (dae ingui su nòmmini). Is **400 sordaus francesus** chi si furiant sarbaus furiant lómpius in **Murtas** e a pustis **iant ocupau su Casteddu de Cirra** chi, mancai fessat ancora possidimentu de su Marchesu, furiat sbandonau o comuncas pagu deféndiu. S'ocupatzioni no at a durai meda: **is francesus assediaus dae is sardus e oramai sidius e famius sceddant de s'arrendi**. Is sardus arrigùberant is cannonis dae sa nai francesa sciasciada e ddus portant a Casteddu, po ddus ponni in su portu.

SDEGOLLU DEMOGRÀFICU

In s'edadi spanniola si cumprit unu sdegollu demogràficu de is peus de sa stória de Sardìnnia po mori de s'aciungidura a pari de medas cunditzionis.

Scurrerias de turcus e morus
(f. *Ohi su moru! La Forgia*)

Epidemias de pesta

- acabbu '40 de su 1500
- 1582-83
- 1652-57 *Castigo de Dios*

Carestia de su 1680-81

A custa situatzioni tocat s'èmpiri a aciungi sa barrosia de is feudatàrius e de is militzianus, is impostas feudalis grais meda e sa tzerachia de lea feudali. Su Rennu furiat s'èmpiri prus in crisi finas a livellu polìticu cun sa cuntierra intra de is nóbilis e is reis, chi at a sciogai in su sànguni in s'annu 1668.

OMICÌDIU LACONI-CAMARASSA (1668)

In sa segunda metadi de su Sexentus furiat divenendi nodia sa figura de don Austinu de Castelvì, marchesu de Làconi e primu boxi de su Stamentu militari, cabu de sa fatzioni chi arreclamàt su deretu de is nóbblis sardus de orìgini spanniola a acedi a is càrrigas prus artas de su Rennu, cumentu cussa visurriali. S'òmini furiat cojau cun *Francisca Zatrillas*, marchesa de Sietefuentes, meda prus jòvuna de issu. Sa pretesa de is nóbblis sardus non furiat po nudda agradéssia dae is urreis chi, a médiu de su visurrei don Manuel Gomez de los Cobos, su marchesu de Camarassa, imponiant in manera grai s'autoridadi insoru in Sardìnnia.

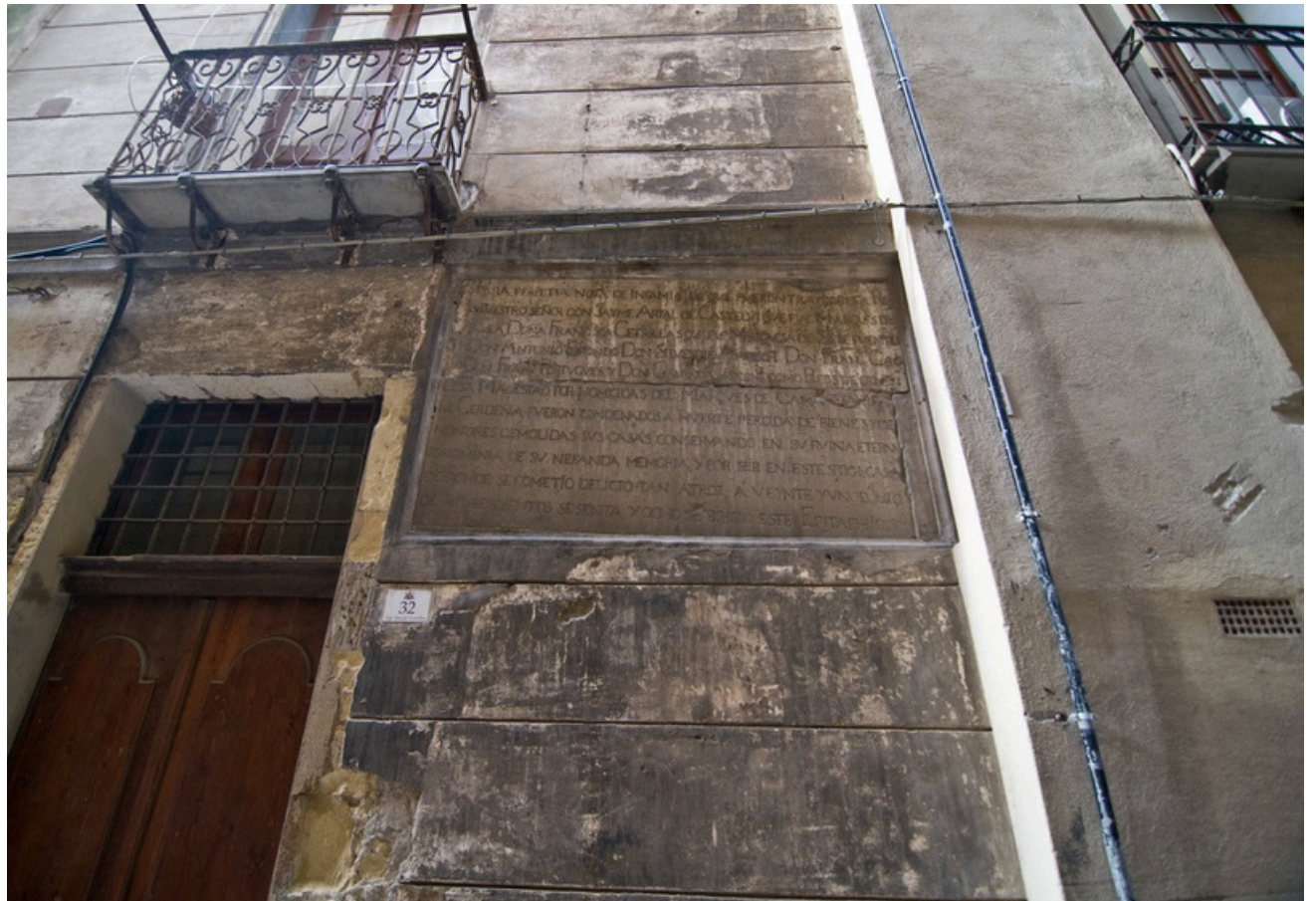
Sa situatzioni si furiat furriada in su 1664 candu sa corona, a médiu de su visurrei, iat preténdiu dae su Parlamentu Sardu unu donativu de 70.000 ducaus. Su Parlamentu iat acetau a cunditzioni chi fessant arrespetaus is privilégis antigus e, pruschetotu, chi is sardus podessint imbucai a totus is càrrigas de su Rennu.

OMICIDIU LACONI-CAMARASSA (1668)

S'arrechesta de is sardus non podiat essi arricia dae is urreis e tandu sa chistioni si furiat arrimada. Tandu, in su 1667, su Stamentu militari, in acórdiu cun cussu eclesiàsticu e cussu arriali, iant detzidiu de mandai a don Austinu a Madrid po arrexonai cun is urreis. Sa missioni no iat donau arresurtaus ma don Austinu iat arriciu su susténniu de totus. A sa torrada iat pigau parti a su Parlamentu, cunvoca dae su visurrei, e iat arrelatau asuba de sa missioni. Su 28 de maju de su 1688 su visurrei serràt su Parlamentu.

Su 21 de làmpadas, iant agatau mortu a don Austinu. S'opinionu pùbblica inditàt cumentu a assassinus genti de s'areu de su visurrei. Su mesi a pustis, su 21 de arxolas, si cumprit sa fenga: su visurrei furiat furriendi dae sa missa in sa Crésia de su Cramu in Casteddu e, passendi in sa *carrer dels Cavallers* (oi Arruga Canelles), ddu bocint. Ingui nc'est ancora una targa.

OMICIDIU LACONI-CAMARASSA (1668)

Sa chistioni pariat acabbada ingui, sminguendi s'acuntéssiu a unu delitu políticu. Iant fatu un'istrutória e is testimonias pariant impunnai a ingui. In su interis sa fiuda *Francisca* si furiat torrada a cojai imoi cun su fradili de don Austinu, Silvestru Aymerich. Ma, arribbau su visurrei nou, *Francisco de Tutavila*, duca de Santu Germanu, torrat a abrexu s'istrutória de s'omicidiu de su marchesu de Làconi po stendiai is indàginis.

Imoi is cunfissionis e is testimonias bogant a campu ca is mandantis de s'omicidiu Laconi furiat *Francisca* e *Silvestru*, e custus a pustis iant improsau a is sustenidoris de don Austinu po bociri a su visurrei. De aici pariat totu unu delitu de Stadu. Oramai sa beridadi furiat bessendi a pillu e is duus sposus, impari a totus is congiuraus (su primu su marchesu de Cea), si fuint a *Nizza*, asuta de s'amparu de is Savoja.

OMICÌDIU LACONI-CAMARASSA (1668)

Su visurrei iat serrau su processu ma non boliat lassai sena de castigu is nóbblis arrebellus chi iant cuncordau s'omicìdiu de su marchesu de Camarassa. Giai chi is Savoja non collaborànt su visurrei *Tutavila* iat cuncordau unu pranu diabólicu: iat mandau a *Nizza* su nóbbili tataresu don Jacu Alivesi (giai incurpau de medas delitus) po imprenni is cungiuraus ca furiat cumentzada sa revoluzioni in Sardìnnia. Cussus ddi creint e sbarcant in s'Ìsula Arrùbia.

OMICÌDIU LACONI-CAMARASSA (1668)

A su noti Alivesi bocit in su sonnu a Silvestru Aymerich, don Franciscu Cao e don *Francisco Portugues* (is concas de custus ddas ant a esponni in su logu innui iant mortu a su visurrei in Casteddu, e a pustis ddas ant a lassai apicadas in sa Turri de s'Elefanti po annus). A pustis aciapat a su marchesu de Cea e dd'at a tragai fincias a Casteddu in cadenas. Su 15 de làmpadas de su 1671, su marchesu e totus is àterus cungiuraus ddus sdegollant in sa *Plazuela* de Casteddu. Donna *Francisca* sceddat de s'inserrai in cunventu e si fai mòngia.

INTRA DE BOURBON,
HABSBURG E SAVOJA
(1700-1720)

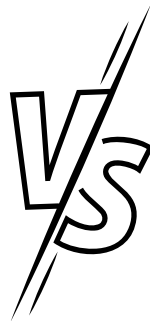
GHERRA DE SUCESSIONI SPANNIOLA

Su 1 de donniasantu de su 1700 **si mroxit Càralu II *Habsburg*-Spànnia**, sena de erederus mascus. In su testamentu **iat desinnau cumentu a sucessori a su prìncipi francesu Filipu de *Bourbon***, chi divenit Filipu V *Bourbon*-Spànnia. Custa nòmima podiat portai a **auniri is duas prus mannas coronas de Europa (Spànnia e Frància)** scasseddendi de aici sa stabbilidadi polìtica europea.

Po cussu s'àteru areu, **is *Habsburg* de Àustria, s'oponit** e cumentzat sa **Gherra de Sucessioni Spanniola** cun sa formatzioni de duas partis

- Spànnia
- Frància

- Impériu Romanu Sagrau
- Inghilterra
- Olanda
- Portogallu
- Savoja

GHERRA DE SUCESSIONI SPANNIOLA

In **Sardìnnia** no acuntessint oberatzionis militaris ma sa **flota anglo-olandesa** imponint unu blocu cummerciali. Cun s'invasioni de sa Spànnia dae parti de Càralu de *Habsburg-Àustria* si format una **partzidura finas intra de sa classi dirigidora sarda**: Aymerich (filo-borbónicus) e Alagòn (filo-asbùrgicus). Is sùdditus sardus funt disinteressaus: *Pal noi non v'ha middori, né impolta lu chi ha vintu, sia iddu Filippu Quintu o Caralu imperadori*

Filipu V cumandat a su visurrei de Sardìnnia, *Baltasar de Zuñiga Guzman* (r. 1704-1706), de **fai arrestai totus is prus mannus sustenidoris de is austriacus**. Tandu Càralu de *Habsburg-Àustria* in s'austu **1708** mandat una **flota anglo-olandesa** cumandada dae s'amiràlliu Leake e **bombardat Casteddu ca s'arrendit**. Su visurrei *Pedro Nuño Colón de Portugal y Ayala* (r. 1707-1708) impari a is sustenidoris de is Bourbons si fuit in Spànnia.

GHERRA DE SUCESSIONI SPANNIOLA

Dae su **1708** a su **1717** sa **Sardìnnia** est in manu a is **austrìacus** chi arreformant is istituzionis finantziàrias e **àrtziant sa pressioni fiscali** (gabella de su tabacu). In prus donant is càrrigas de governu a is filo-asbùrgicus

In su 1713 firmant sa **Paxi de Utrecht**, perfetzionada agoa cun cussa de Rastatt (1714): **Filipu V cunfirmau urrei de Spànnia**. Invècias is **Savoja** otenint po cumpriri s'echilìbriu políticu europeu, su tìtulu de **rei de Sicìlia**. Sa Spànnia iat acetau sa pèrdida de sa Sicìlia ponendi a **cundizioni** chi is Savoja non dda podessint bendi o scambiai cun àterus territórius, in prus is spanniolus impromitiant de lassai sa Sardìnnia a s'eletori de Baviera.

In su **1717** sa **Spànnia** truncat sa paxi e mandat un'esércitu de 8000 sordaus 600 cadderis e 50 petzus de artilleria, a cumandu de su duca de *Lleida*. Sbarcaus in Quartu assédiant e **conchistant a lestru Casteddu** gai chi su visurrei austrìacu *Ruby* si furiat fuiu a S'Alighera.

GHERRA DE IS 4 ALLIAUS

Is spanniolus lassant totus is impostas istituias dae is austriacus e nd'aciungit àteras (carta bullada). In prus s'àrea de Casteddu depiat sunfriri is derrobbus chi faiant is 20.000 sordaus spanniolus aposentaus ingui in aprontu po s'invasioni de sa Sicìlia, chi at a cumentzai su 03/07/1718.

Su 02/08/1718 Frància, Inghilterra, Olanda e Àustria si ponint impari firmendi su Tratau de Londra po acabbai s'espansioni spanniola. Ndi pigat parti finas **Vittorio Amedeo II di Savoia** chi s'agatàt cun sa Sicìlia ocupada própriu dae is spanniolus, ma is àteras poténtzias ddi imponint de lassai su tìtulu de rei de Sicìlia e **acetai po su benidori cussu de rei de Sardìnnia**.

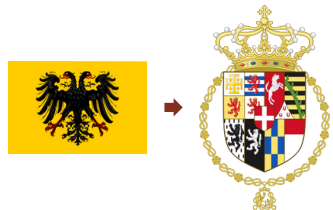
Su 20/02/1720 cun sa **Paxi de s'Aja** acabbat sa gherra.

IS ÀUTUS DE CESSIONI

Po cumpriri perou totus is cunditzionis de paxi e cussas de su Tratau de Londra (1718) chi pertocànt sa Sardìnnia tocàt a fai **duus àutus de cessioni**. Tandu, Filipu V de Spànnia, s'imperadori Càralu VI e su duca *Vittorio Amedeo II* de Savoja nòminant is prenupotentziàrius legitimaus a firmari is àutus de cessioni.

Su 04/08/1720 su visurrei spanniolu don *Gonzales Chacon* cediat su Rennu de Sardìnnia a s'austriacu don *Giuseppe Medici*. Sa dii infatu s'esércitu spanniolu lassat po sèmpiri s'ìsula de Sardìnnia.

S'08/08/1720 don *Giuseppe Medici* cedit su Rennu a su generali piemontesu *Filippo Guglielmo Pallavicino*, baroni de *Saint Rémy*, lómpiu dae sa Sicìlia cun 5 batallionis de fanteria e unu regimentu de cadderia. In nòmini de *Vittorio Amedeo II* juràt ananti de is Stamentus de non mudai nudda in su sestu polìticu-sociali de sa Sardìnnia e de arrespetai is leis e is privilégiaus de su Rennu, cunforma a is clàusolas de su Tratau de Londra.